

DE HUIZEN DRAECK EN SCHERMINCKEL

Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom

**Dit boek is één van de
digitale heruitgaven
van eerdere publicaties door de
Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom
ter gelegenheid van het
vijftigjarig jubileum in 2018**

Inhoud

Voorwoord	5
Eigenaren en bewoners van Draeck en Scherminckel	6
De situatie in de 15e eeuw	6
De situatie in de 16e eeuw	9
De situatie in de 18e eeuw	16
De 19e eeuw en later	17
Aantekeningen	19
Bijlage 1 lijst van eigenaren en huurders van de Scherminckel	20
Bijlage 2 lijst van eigenaren en huurders van de Draeck	23
 Bouwgeschiedenis van Draeck en Scherminckel	 26
Scherminckel	32
Restauratie	37
Draeck	41
Restauratie	46
De Lievevrouwekapel	48
 Putvondsten achter Draeck en Scherminckel	 52
Afvalputten in Bergen op Zoom	52
Inhoud afvalputten	53
Gave voorwerpen	55
De put achter Draeck en Scherminckel	55
De oudste vondsten	57

De 17de eeuwse vondsten	58
1. Bergen op Zooms aardewerk	58
2. ander aardewerk	59
Glas en been	67
Twee 'vergeten' schotels	68
De 18e eeuwse vondsten	69
1. Bergen op Zooms aardewerk	69
2. Ander aardewerk	71
Pijpen als dateringsmiddel	75
Aantekeningen	80

Voorwoord

Bij de uitgave van dit boekwerkje zijn wij vervuld met grote dankbaarheid.

Uiteraard geldt dit in de eerste plaats de voltooiing van de restauratie. Eveneens zijn wij dankbaar omdat aan de ontwikkeling van dit boekwerkje zo'n brede basis ten grondslag ligt. Het is n.l. tot stand gekomen dankzij de spontane samenwerking van de besturen van de Stichting In den Scherminckel, de Stichting Stadsherstel en van de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom. In de geschiedenis van de geschiedschrijving van onze dierbare stad hebben wellicht nog nimmer zovelen zich geschaard achter een uitgave als de onderhavige. Dat houdt een belofte voor de toekomst in.

Voorts, doch zeker niet op de laatste plaats, zijn wij grote dank verschuldigd aan de werkers in het veld, n.l. de coördinator, de Heer C.H.A.M. van Es, Mejuffrouw A. Ramondt en de Heren G.J.M. Franken, L.J. Weijs en Ir. J.L.C. Weyts.

Tot slot spreken wij gaarne de hoop uit dat dit boekwerkje de ruime aandacht zal krijgen, die het verdient.

Namens het bestuur van de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom

Dr.E.G.H. Härtel,

voorzitter.

Eigenaren en bewoners van Draeck en Scherminckel

A.Ramondt

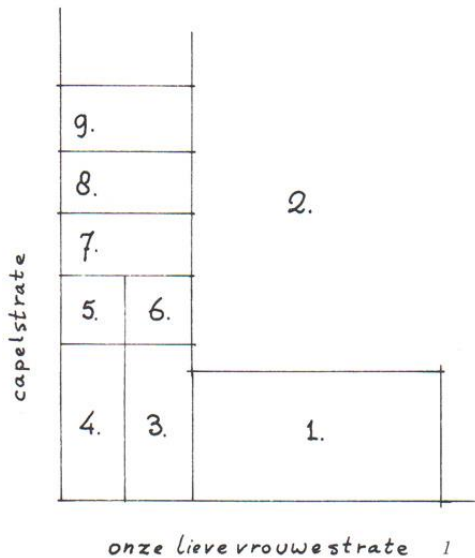
In november 1976 is de restauratie gereed gekomen van twee huizen aan het eind van de Lievevrouwestraat in Bergen op Zoom. Het zijn de nummers 43 en 45, beter bekend onder de namen Draeck en Scherminckel.

Bij een archiefonderzoek is een flink aantal gegevens gevonden over de eigendom en het gebruik van beide panden, welke gegevens voor dit artikel zijn gebruikt. De voornaamste bron voor zo'n onderzoek zijn registers van opdrachten. Opdrachten zijn de overdrachten of transporten van huizen aan de nieuwe eigenaren. De schepenen van de stad registreerden deze overdrachten van eigendom. De registratie gaat echter niet verder terug dan augustus 1397, toen een grote brand Bergen op Zoom teisterde. Vele huizen gingen in de vlammen op, waaronder dat, waarin het archief van de schepenen berustte.

De situatie in de 15e eeuw

De oudste vermelding in het archief van één der percelen is een transportakte van juli 1400. Lijsbet Maes Stoepsweduwe verkoopt dan een erf (de Scherminckel) aan Jan de Zomer. Aan de oostkant ligt het erf van haar dochter Margriete (Draeck) en aan de westzijde staat de Lieve Vrouwe kapel. Het is hierbij opvallend dat na de grote brand van 1397 er in de Lievevrouwestraat bijna uitsluitend lege erven worden verkocht, terwijl deze straat voor 1397 zeker bebouwd is geweest. We kunnen daarom aannemen dat ook de voorgangers van Draeck en

Scherminckel door de brand zijn verwoest, terwijl de Lieve Vrouwe kapel de brand kennelijk heeft overleefd, aangezien het een overwegend stenen gebouw was, waar het vuur minder snel vat op had. De hiervoor genoemde Jan de Zomer koopt aansluitend een erf (nr. 7 Afb. 1) in de Capelstraat (later Londonstraat). Op dit erf en het leeg erf van de Scherminckel gaat hij huizen bouwen. Negen maanden later is de Scherminckel weer uit zijn as verrezen, zoals blijkt uit een transportakte van april 1401, waarin een huis en erf opgedragen wordt aan

Afb. 1 Schema van de situatie tussen 1400 en 1460.

1. de lieve vrouwe kapel 2. erf van de kapel
3. scherminckel 4. draeck 5. erf van de draeck 6. erf van de scherminckel 7-9. erven en/of huisjes in de Capelstraat.

Gieles Rombouts een lijnmaker of touwslager. Voor het spannen van de lijnen of touwen heeft Gieles Rombouts een lijnbaan nodig en voor dit doel koopt hij in 1404 een erf in de Capelstraat (nr. 8 afb. 1). Teneinde aansluiting te krijgen met zijn huis koopt hij een jaar later ook het tussenliggend huis en erf van Jan de Zomer (nr. 7 afb.1).

Als Gieles Rombouts in 1406 ook de Draeck, inmiddels opgebouwd, aankoopt ¹⁾, heeft hij in vijf jaar tijds een behoorlijk terrein in eigendom verkregen (de nrs. 3-8, afb. 1),

¹ Opvallend is het aantal keren dat Draeck en Scherminckel in één hand zijn geweest om vervolgens weer gesplitst te worden. De bijlagen 1 en 2 achter dit artikel geven volledige lijsten van successieve eigenaren van de huizen, die om een droge opsomming te voorkomen, niet allen in dit artikel zijn verwelkt.

met drie huizen daarop staand.

Dit gehele terrein met de huizen is in 1444 eigendom van Mathijs van de Stapele, een bontwerker. De Draeck en Scherminckel verkoopt hij in mei van dat jaar aan Janne Schelle. Merkwaardig is dat beide huizen in deze transportakte als één huis worden beschouwd.

Tussen 1444 en 1457 zijn de huizen gesplitst. In 1457 draagt Anthonis Scollaert zijn huis op aan de regeerder van de Lieve Vrouwe kapel.

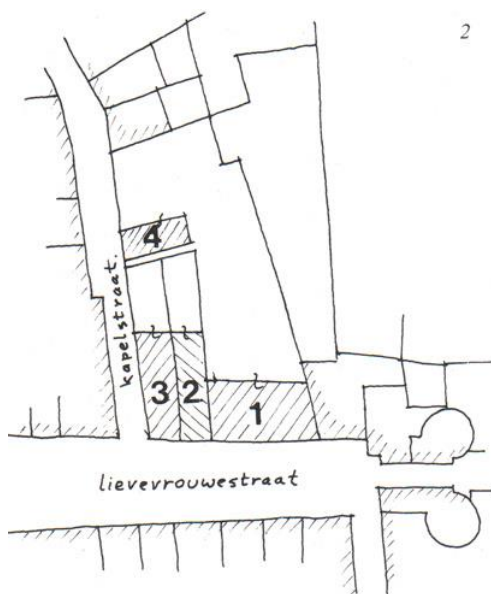
Voor het eerst wordt een huisnaam genoemd: 'de Sceminckel', slechts een andere schrijfwijze voor Scherminckel, waarvan de middel-nederlandse betekenis 'aapje' is.

Een jaar later verkoopt Bemaert Olenszn. zijn huis de Draeck, dan 'de Scoe' genaamd, aan de regeerder van de Lieve Vrouwe kapel.

Als beide huizen in 1469 op dezelfde dag verkocht worden, blijkt er een gang achter beide huizen te zijn aangelegd (Afb. 2).

Deze gang is eigendom van de kapel. Bewoners van de Scherminckel mogen deze gang als achteruitgang gebruiken.

Bijzonder is de vermelding van een voor beide huizen gelijk waardebedrag naast de koopsom. Waarschijnlijk is hiermee de huurwaarde van de huizen bedoeld.

Afb. 2 Schets van de situatie rond 1500.

1. Lieve Vrouwe kapel 2. Scherminckel 3. Draeck 4. huis, later de Drie Coninge geheten. Langs de achtererven van Draeck en Scherminckel loopt een gang

De situatie in de 16e eeuw

In 1508 heeft de Lieve Vrouwe kapel beide huizen weer in bezit. Nu wordt het St Jansgilde genoemd als beheerder van de eigendommen van de kapel. Uit de vele uiteenlopende beroepen van dekens en gezworenen van het gilde kunnen we concluderen dat het St. Jansgilde een kerkelijke gilde was.

Het St. Jansgilde neemt in 1508 diverse rentebrieven²⁾ op de Scherminckel en de Draeck (in deze akten 'de Leest' genoemd) en op twee huisjes daar achter in de Capelstraat (nrs 7 en 8 op Afb. 1). De totale geldlening in 1508 benadert de koopsom van de Scherminckel in 1519.

In 1519 verkoopt het St Jansgilde de Scherminckel aan Jan de Colene. Jan de Colene heeft diverse stedelijk functies bekleed: burgemeester, deken van het schippersgilde, rentmeester van de stad en artilleriemeester. Ook is hij gezworene van het St Jansgilde geweest. Interessant in de transportakte is de vermelding van een *'logeken, hangende achter aen de capelle daer inne de selve jan de colene sal mogen doen doen maken een vensterken met een ijseren tralie omme daer deure inde capelle voirs. messe te houwen'*. Dit logeeken was een afhang tegen de zijgevel van de Scherminckel, achter de kapel.

² Een rentebrief is een wat merkwaardige constructie om het kerkelijk verbod op rente te omzeilen. De geldlener verkoopt een brief waarin hij verklaart aan de houder van de brief (de schuldeiser) jaarlijks een bepaald bedrag uit te keren, dat overeenkomt met de rente van het geleende geld. Formeel was er dus geen sprake van geldlenen, maar van koop en verkoop, nl. van een rentebrief tegen een bepaalde som gelds. Natuurlijk kon de rentebrief ook afgelost worden. Dat met aflossing niet altijd haast gemaakt werd blijkt uit het gegeven dat sommige rentebrieven pas na honderd jaar afgelost waren.

Afb. 3 deel zuidwand Lieve Vrouwestraat, met vooraanzicht op Draeck en Scherminckel. Detail van de maquette van Tilborg, naar de situatie in 1747.

Afb 4 deel noordwand Lieve Vrouwestraat met achteraanzicht op Scherminckel en Draeck, detail maquette.

In een transportakte van 1534 staat hierover het volgende te lezen: *'met een logeken hangende achter in de capellenmuur streckende rechtuyte metten gelinte ³⁾ met twee gelasen vensteren daermen licht doer scept in de koeken ⁴⁾ met oick eenen gange daermen achter in de hof gaet uyten koeken'*.

Het venster in de akte van 1519 is een venster in de achtermuur van de kapel; het zal na verkoop door de erven van Jan de Colene weer dichtgemetseld zijn. Het venster in de akte van 1534 is een venster in de tuinmuur van de kapel, dat nodig was om licht te krijgen in de keuken (de gang was overdekt). Bij de restauratie is een opvolger van het laatste venster teruggevonden.

Bij de verkoop van 1519 wordt het buurhuis voor het eerst de Draeck genoemd. Als de Draeck in 1541 door het St. Jansgilde wordt verkocht, wordt voor het eerst een achterhuis vermeld. Dit achterhuis was een apart huisje dat achterin de tuin van de Draeck stond. Tot 1826 heeft het bij de Draeck behoord.

De Scherminckel wordt in 1530 bewoond door Willem Mathijszn, een schrijnwerker. Hij koopt in dat jaar een klein vierkant afgeschut erf, achter de kapel gelegen. Aan de oostkant staat een achterhuis van Willem Mathijszn. Dit achterhuis moet een achterhuis van de Scherminckel geweest zijn, dat naast het bovengenoemde achterhuis, van de Draeck heeft bestaan. Later komen we over dat achterhuis van de Scherminckel niets meer tegen.

³ gelinte is rasterwerk, raamwerk.

⁴ keuken.

Aan de zuidzijde staat een huis van de Lieve Vrouwe kapel (Afb. 1 nr 7). Tussen dit huis en het achterhuis van de Scherminckel loopt de gang waarvan in 1469 reeds sprake was.

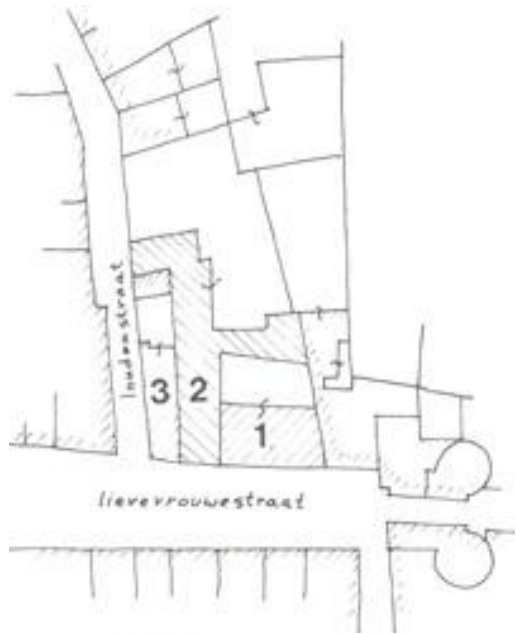
De gang is niet langer eigendom van de Lieve Vrouwe kapel, doch wordt gedeeld door de Scherminckel en het voornoemde huis in de Capelstraat.

Willem Mathijzn. mag een poort maken in de gang tussen beide huizen. Hoewel Willem Mathijzn. reeds in 1530 in de Scherminckel woonde, heeft hij het huis pas in 1534 gekocht.

In 1541, na zijn dood verkoopt zijn weduwe de Scherminckel aan Willem Wouterszn, een harnas-maker. Ook het voornoemde

huis in de Capelstraat wordt later eigendom van Willem Wouterszn. Na verkoop van de Scherminckel in 1576 blijft dit huis in de Capelstraat, na 1600 de 'Drie Coninge' genoemd, familiebezit tot 1631.

Inmiddels is de 80-jarige oorlog uitgebroken. Ook Bergen op Zoom heeft daaronder te lijden. In 1580 slaan de hier gelegerde soldaten van de Staten Generaal aan het muiten. Er wordt veel vernield en geplunderd, vooral aan de kerkelijke gebouwen.

Afb. 5 Situatie naar de kadasterkaart van 1830.

1. korenwaag 2. scherminckel, waarvan het achtererf is volgebouwd 3. draeck, met op het erf een achterhuisje.

De Lieve Vrouwe kapel verliest haar functie in de protestantse stad. In 1590 is de kapel in gebruik als stal. Dan grijpt het verval snel om zich heen en in 1627 besluit het stadsbestuur de opstallen te verkopen. Twee jaar later wordt besloten een Korenwaag te bouwen ter plaatse van de voormalige kapel. Aannemer is Jan Teerlinck, timmerman. Dat ook vele huizen schade opgelopen hebben blijkt uit de vele verzoekschriften om subsidie voor de wederopbouw en het herstel van de huizen en de vele verkopen van lege erven waar eertijds huizen op gestaan hebben, soms inclusief het aanwezige puin.

Ook de Scherminckel en de Draeck zijn beschadigd, de Draeck zelfs in ernstige mate. In februari 1590 verzoekt de eigenaar van de Draeck, Passchier Lambrechts, om geld of materialen om zijn huis de Draeck, *'wesende tenemale geramponneerd'* te herstellen. De stad antwoordt dat hij geduld moet uitoefenen. In maart 1590 koopt Passchier Lambrechts ook de Scherminckel aan.

Uit een transportakte van 1592 weten we dat hij in 1591 beide huizen heeft hersteld. Van de Scherminckel staat vermeld dat er reparaties verricht zijn in 1591, welke worden verhaald op de koopster.

De Draeck, in 1590 danig onderkomen, is in 1592 weer bewoond. Huurder is Heyndrick Rust. Hij mag zijn linnengoed bleken in de hof van de Scherminckel. Kennelijk was het erf van de Draeck hier te klein voor.

Het huis de Scherminckel wordt begin 1600 omgedoopt in 'De Roode Roose'. Toch is de naam Scherminckel hardnekkig; nog in 1681 wordt het huis aangeduid met *'de Scherminckel waar nu uithangt de Roede Roose'*, De naam de Roede Roose blijft gehandhaafd tot begin 1800.

Afb. 6 De gevangenpoort, met geheel links Draeck en Scherminckel. De foto is te dateren tussen 1885 en 1888, omdat de winkelpui bij de Scherminckel reeds is aangebracht (1885), maar de gevel nog niet van bepleistering is voorzien (1888).

Na de nummering van de huizen raken de huisnamen in onbruik. De reden dat het huis nu bekend staat onder de naam Scherminckel in plaats van de Roode Roos is dat men intertijd bij het terugzoeken van de huisnaam het eerst op de oudere benaming Scherminckel is gestuit.

In 1619 koopt Willem Franszn. Walraven, een timmerman, de Scherminckel. Hij is een kleinzoon van Willem Wouterszn. de harnas-maker, die tussen 1541 en 1576 eigenaar van de Scherminckel was. Een van zijn werkzaamheden is de bouw van het huis 'de Bruyt op de Trappen', tussen de Lievevrouwepoort en de Korenwaag gelegen. De naam Bruyt op de Trappen is afgeleid van de trappen die naar de oude stadsmuur leidden.

Na zijn dood in 1630 verkopen zijn erfgenamen de Scherminckel en de Drie Coninge in de Capelstraat. Het laatste huis was door vererving in zijn bezit gekomen. Nieuwe eigenaar van de Scherminckel wordt Pieter Roelants, passementwerker ⁵) en gezworen zegelaar van de stad. Eén van de condities bij de verkoop in 1630 is dat de loden goot tussen de Scherminckel en de Draeck en het sekreet⁶) gezamenlijk onderhouden moet worden. Het werd tevens als afvalput gebruikt. Deze putten moesten regelmatig geleegd worden. Het hier bedoelde sekreet was achter de Scherminckel en de Draeck gesitueerd. (zie afb. 8).

Na het overlijden van Pieter Roelants in 1668 wordt Laureijs Caluaert, meesterknecht in de brouwerij de Magdalaan in de Lievevrouwestraat, de nieuwe eigenaar van de Scherminckel. Daar de oude, waarschijnlijk houten voorgevel dreigt om te vallen, zodat deze afgebroken moet worden, dient Laureijs Caluaert bij de magistraat een verzoek in om tegemoetkoming in de bouwkosten. Hij voert als argument aan dat de nieuwe gevel een verbetering en een sieraad van de stad zal worden, aangezien de Scherminckel in de 'principaalste' straat van de stad staat. Nadat de gevel is opgetrokken geeft de stad een tegemoetkoming in de vorm van de vrijdom van accijns van 6 tonnen 'pons bier Tappers'.

In dezelfde tijd is de Draeck eigendom van Cornelis Jacobszn. van Abbenbroek, een metselaar, die de Draeck reeds in 1627 heeft gekocht. Het huis blijft familiebezit tot 1704. Daarna gaat de Draeck over in handen van beenhouwers die hierin enige tijd hun ambacht hebben uitgeoefend.

⁵ [passementwerker](#) is iemand die versieringen zoals strikjes, linten, kwasten e.d. voor textielproducten maakt.

⁶ Privaat of plee.

De situatie in de 18e eeuw

In de 18e eeuw zijn beide huizen herhaaldelijk onderpand voor diverse geldleningen. Zeer forse bedragen worden door de koopman Gerardus Pesch, die zowel de Draeck als de Scherminckel bezat, even als later door de weduwe, geleend.

De Drie Coninge in de Capelstraat is in 1744 aan het bezit van Gerardus Pesch toegevoegd. Achter dit huis bouwt hij een pakhuis, zodanig dat de daken van beide huizen één geheel vormden.

Bij de verkoop van de Drie Coninge in 1761 is de zolderverdieping van het pakhuis bij de koop inbegrepen, terwijl de tussendeur op de eerste verdieping moet worden dichtgemetseld. De gang die in 1469 is aangelegd bestaat dan nog steeds en behoort nu aan de Scherminckel. Het pakhuis wordt door de volgende eigenaar van de Scherminckel, Adrianus Cornelus van Kleeff, meestermetselaar, omgebouwd tot stalling.

Afb. 7 De Lievevrouwestraat gezien vanuit de Gevangenpoort, geheel rechts Scherminckel en Draeck, Foto eveneens gemaakt tussen 1885 en 1888.

De 19e eeuw en later

In 1807 wordt de Scherminckel gekocht door Gommarus Franciscus Mirou, burgemeester van Bergen op Zoom. Het is aan te nemen dat hij zelf in het huis Groenewoud, Lievevrouwestraat 20 heeft gewoond, in die tijd een nog grotere behuizing daar ook het huis Woldenborch rechts ervan erbij behoorde, evenals een huisje in de Moeregrebstraat. Omstreeks 1820 wordt het huisje achter de Draeck ingericht tot grutterij met een handgrutmolen. In 1826 wordt het van de Draeck afgesplitst en in 1953 afgebroken.

Het nu bestaande pakhuys achter de Draeck is in 1840 gebouwd door Johannes Goderie, die in de Draeck een winkel dreef. Laatste bewoner van de Draeck was Charles Buys.

Nadat Jan Asselbergs het huis in 1894 in eigendom verkregen heeft, is het pand als pakhuysruimte gebruik.

De Scherminckel wordt in 1824 door Jacobus Thewis aangekocht. Hij heeft hierin een kleermakerszaak gehad. De Draeck die hij in 1826 aangekocht heeft hij verhuurd.

In 1862 wordt de Scherminckel tot brood- en peperkoekbakkerij ingericht en dit is 90 jaar zo gebleven. Het zal veel oude Bergenaren bekend zijn dat bakker Speekenbrink hier lange tijd zijn broden heeft gebakken. In 1952 koopt de fa. Asselbergs de Scherminckel voor pakhuysruimte.

Er komt weer wat levendigheid in het huis als de Stichting '[In den Scherminckel](#)' in 1965 de Scherminckel als werk- en expositieruimte mag gebruiken. De uitstalling van Bergse aardewerkvondsten deed het uitstekend in het fraaie winkelinterieur.

De Stichting ontleende haar naam aan haar eerste onderdak. Reden te meer voor de Stichting 'In den Scherminckel' om in 1976 in de

Scherminckel en de Draeck een archeologisch onderzoek in te stellen.

Een verslag van de bevindingen staat verderop in dit boekje.

De panden zijn in 1974 door de gemeente Bergen op Zoom aangekocht en later doorverkocht aan de Stichting Stadsherstel die in 1976 de restauratie van beide huizen ter hand genomen heeft, welke bij het verschijnen van dit boekje reeds voltooid is.

Evenals in 1669 kunnen we stellen dat beide panden een sieraad in de straat zijn geworden, al is deze straat dan helaas niet meer als weleer de 'Principaalste' van de stad. Laten we hopen dat de restauratie ook een stimulans zal zijn voor het verder herstel van de middeleeuwse stad, waarin gelukkig nog vele huizen staan met een eeuwenoude historie.

Aantekeningen

Geraadpleegde archivalia

- het stadsregister
- requesten, ingediend bij de magistraat
- registers van opdrachten
- registers van rentebrieven
- registers van schepenkennissen
- notarieel archief
- kadaster

Geraadpleegde literatuur

C. Sloomans:

- een stad als een huis
 - Onze Lieve Vrouwe opt stekken te Bergen op Zoom
 - Bergse schippers voor 1540
- beide laatste publikaties in 'de Ghulden Roos'.

met dank voor de medewerking van de heren W. van Ham
en C. Vanwesenbeeck.

Bijlage 1

Lijst van eigenaren en huurders van de Scherminckel

Van	tot	eigenaar	opmerkingen	Aankoop som
	1400	Lijsbet Maes stoepsweduwe	ledig erve	
1400	1401	Jan de Zomer	bouw van een huis	
1401		Gieles Rombouts		
	1444	Mathijs van de Stapele, bontwerker		
1444		Janne Schelle		
	1457	Anthonis Scollaert	huisnaam: Sceminckel	
1457	1469	Lieve Vrouwe kapel	gang achter Scherminckel	
1469		Janne Boudeszn., harnasmaker		
	1519	Lieve Vrouwe kapel	reeds eigendom in 1508. huisnaam: Simme. logeken in kapelmuur	
1519		Jan de Colene	in eigendom minstens tot 1529	fl. 672,-
	1534	Lieve Vrouwe kapel	achterhuis	
1534	1541	Willem Mathijszn., schrijnwerker		fl. 744,-
1541	1576	Willem Wouterszn., harnasmaker	in 1576 verhuurd	fl. 480,-

Van	tot	eigenaar	opmerkingen	Aankoop som
1576		Jan Adriaenszn., cuyper	onderhoud gang gezamenlijk met de Drie Coningen in de Londenstraat	fl. 544,-
1590	1592	Paschier Lambrechtszn.	reparaties in 1591	
1592	1619	Cecilia Jansdr weduwe vader van Mol en haar erfgenamen	verhuurd in 1619	fl. 900,-
1619	1630	Willem Franszn Walraven, timmerman	huisnaam: de Roode Rose	fl.1600,-
1630	1668	Pieter Roelants, passementwerker en gezworen zegelaar van de stad	onderhoud secreet en loden goot gezamenlijk met de Draeck. bewoner van de Scherminckel.	fl.2700,-
1668	1694	Laureys Caluaert, meesterknecht in de brouwerij de Magdaleen	nieuwe voorgevel in 1669	fl. 900,-
1694	1695	Francois de Kleijn		
1695	1764	weduwe van Cornelis Verbart en schoonzoon Gerardus Pesch, koopman	pakhuis onder één kap met de Drie Coningen in de Londenstraat, door de familie Pesch bewoond	
1764	1807	Adriaen Cornelis van Kleeff, meester metselaar		fl.1500,-

Van	tot	eigenaar	opmerkingen	Aankoop som
1807	1818	Gommarus Franciscus Mirou, burgemeester van Bergen op Zoom	verhuurd	fl.1600,-
1818	1824	Cornelis Daverveldt, ontvanger van stadsocctrooien	verhuurd	fl.900,-
1824	1858	Jakobus Thewis, kleermaker	bewoner van de Schermincel	fl.1200,-
1858	1892	Johannes Somers, molenaarsknecht en zijn weduwe	inrichting tot bakkerij	
1892	1903	Arnoldus Speekenbrink, broodbakker en weduwe van Johannes Somers		
1903	1950	Jacobus Leonardus Speekenbrink, broodbakker		
1950	1952	Arnoldus Speekenbrink, fabrikant		
1952	1974	Asselbergs ijzerhandel	sinds 1965 in gebruik bij de stichting 'in de Scherminckel'	
1974	1975	gemeente Bergen op Zoom		
1976		Stichting Stadsherstel	restauratie	

Bijlage 2

lijst van eigenaren en huurders van de Draeck

Van	tot	eigenaar	opmerkingen	Aankoop- som
1400/01		Margriete Lijsbet (Domaes) Stoopsdr.	ledig erf	
	1406	Adriane Jacob Brientszn. wijf	huis en erf	
1406		Gieles Rombouts, lijnmaker	samenvoeging met Scherminckel	
1444		Mathijs van de Stapel, bontwerker		
1444		Janne Schelle		
	1458	Bernaert Olenszn.	huisnaam: de Scoe	
1458	1469	Onze Lieve Vrouwe kapel	gang achter de Draeck	
1469		meester Adriane van Keerberge		
	1526	Onze Lieve Vrouwe kapel	in 1508 reeds eigendom van de kapel. Huisnaam in 1508: de Leest; in 1519: de Draeck	
1526	1529	Janne Corneliszn. oud schoenmaker	bewoner van de Draeck	fl. 840,-
1529		Philippe de Groote		fl. 840,-
		vanaf 1534 zijn weduwe	verhuurd	

Van	tot	eigenaar	opmerkingen	Aankoop- som
	1541	Onze Lieve Vrouwe kapel	achterhuis	
1541		Frans Willemszn., glaasmaker	minstens tot 1576 in eigendom	fl. 528,-
	1578	Onze Lieve Vrouwe kapel	verhuurd voor fl. 22,-/jaar	
1578		Jan Meijnszn, gezwooren van de kapel		fl. 400,-
1590		Passchier Lambrechtszn.	herstel in 1591. In 1592 verhuurd aan Heijndrick Rust	
	1624	Rombout Berchmans sinds 1618 zijn weduwe en Pieter Verpoorten	bewoner van de Draeck	
1624	1624	Jan Stuart, cuypier		fl.2100,-
1627		Cornelio Stuart	verhuurd	
1627	1704	Cornelis Jacobszn, metselaar sinds 1681 zijn weduwe en Adiaan Michault	vanaf 1681 verhuurd	fl.1850,-
1704	1714	Pieter Hermanssen van der Heijs, beenhouwer	in 1704 verhuurd aan Jakobus Wijnants.	fl.1337,-
1714	1738	Jan Andriessen Goudriaan en erfgenamen Andries Goudriaan, beenhouwer.	stalling, verhuurd aan Pieter Hermanssen van der Heijs.	
1738	1754	Pieter Berkman, schrijver in de stadskorenwaag		fl.1300,-

Van	tot	eigenaar	opmerkingen	Aankoop- som
1754	1763	Gerardus Pesch, koopman	in 1754 verhuurd aan Barent Dierikhof voor fl. 55,-/jaar	fl. 700,-
1763	1811	Pieter de Batist, meesterkleermaker en zijn dochter Paulina	in 1763 verhuurd aan de smit v.h.reg.dragonders bewoonster van de Draeck	fl.900,-
1811	1818	Theodorus Koeken, timmerman	bewoner van de Draeck	fl.940,-
1818	1822	Pieter de Bruijn	inrichting tot grutterij	fl. 700,-
1822	1824	Johannes Somers, arbeider, later grutter		fl. 750,-
1824	1826	Johannes de Bruijn, molenaar		fl. 350,-
1826	1838	Jakobus Thewis, kleermaker	in 1826 wordt de grutterij in het achterhuisje afgesplitst	fl. 300,-
1838	1856	Johannes Goderie, winkelier	bewoner van de Draeck bouw van pakhuis in 1840	
	1894	Cornelia Petronella Asselbergs		
1894	1916	Johannes Petrus Asselbergs, koopman		
1916	1974	fa Arnoldus Asselbergs, later asselbergs ijzerhandel	als pakhuis in gebruik	
1974	1976	gemeente Bergen op Zoom		
1976		Stichting Stadsherstel	restauratie van de Draeck	

Bouwgeschiedenis van Draeck en Scherminckel

Ir. J.L.C. Weyts

De Draeck en Scherminckel vormen, zoals ze thans nog bestaan, een tweelinghuis. Hiervoor zijn bij het onderzoek vele aanwijzingen tevoorschijn gekomen. Naast de volledige symmetrie van grondplan en opbouw zijn er diverse detailaawijzingen, zoals de gelijke profilering aan balksleutels en kraagstenen en het feit dat de kraagstenen in de gemeenschappelijke bouwmuur en de blokkeels⁷⁾ van de kap uit één stuk zijn gemaakt. Wanneer we trachten vast te stellen wanneer de gelijktijdige opbouw van deze huizen heeft plaats gehad, is het zinvol de periodes dat beide huizen één eigenaar hadden nader te beschouwen.

Een dergelijke situatie bestond in 1406, 1444, 1458-1468, van vóór 1508 tot 1519, 1590, 1754-1763 en 1952 tot 1976 (zie Bijlage 1 en Bijlage 2 van voorgaand artikel).

De detaillering van de kraagstenen en sleutelstukken evenals het formaat van de toegepaste bakstenen (18 x 9 x 4,5 cm) duiden op een bouwtijd van begin 16de eeuw. Het feit, dat in de kap gemerkte sporenparen zijn toegepast, duidt op 2de helft 15de eeuw.

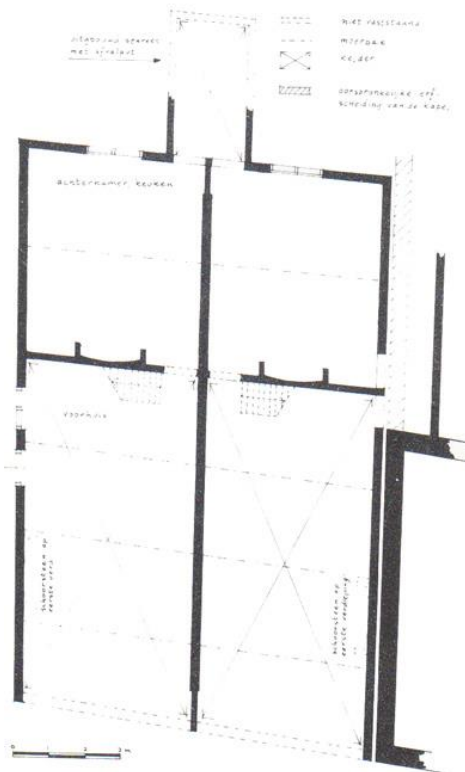
Wat de kap betreft zou dus 1468 in aanmerking kunnen komen, het merkwaardige jaar waarin Scherminckel en Draeck met gelijke waarde op dezelfde dag verkocht worden. Mede op grond van een vergelijking met andere Bergse woonhuizen is een latere datering aannemelijk.

⁷ De horizontaal uitstekende balk in een kapconstructie van de muurplaat naar de zgn kreupele stijl of het juk loopt. Zie [website Joost de Vree](#).

Wanneer we dan zien, dat in 1508 aanzienlijke geldleningen zijn verstrekt met beide huizen als onderpand, kunnen we aannemen, dat de bouw rond 1508 plaatshad. Het initiatief voor de bouw moet dan uitgegaan zijn van de bestuurderen van de Lievevrouwekapel. Van de bebouwing vóór 1508 is niets overgebleven. Het enige wat met zekerheid vast te stellen is, is dat de zijgevel van de Scherminckel minstens een gangbreedte van de nog bestaande 14de eeuwse oostgevel van de Lievevrouwekapel afgestaan moet hebben, aangezien deze gevel als vrijstaande buitengevel is uitgevoerd. Uiteraard is het ook mogelijk, dat ten tijde van de bouw van de kapel de percelen van

Scherminckel en Draeck onbebouwd bij het erf van de kapel behoorden.

Blijkens de transportakten uit 1468 heeft er op de achtererven een herverkaveling plaats gehad: de Scherminckel kreeg het gebruiksrecht van een achterpad, dat op de Londonstraat uitkwam. In de akte betreffende de Scherminckel wordt ook duidelijk gewag gemaakt van een open gang tussen dit huis en het erf van de kapel, de gang dus, die rond 1508 bij de bouw van het bestaande huis verdwenen is.

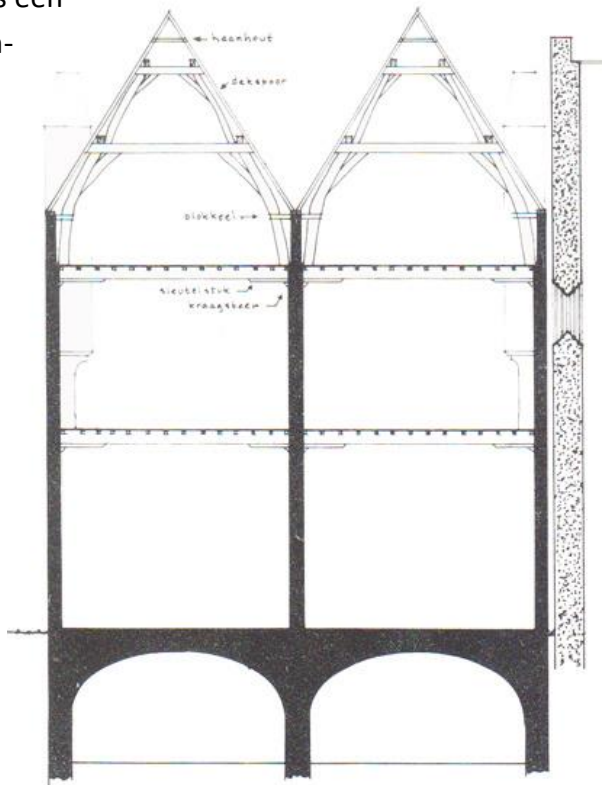

Afb. 8 Hoofdstructuur van de huizen rond 1500. Gestippeld zijn die onderdelen waaromtrent geen zekerheid bestaat.

De nieuw gebouwde huizen zijn zaalhuizen, door een binnenmuur verdeeld in voor- en achterhuis. (Afb. 8) Het voorhuis is vier traveeën diep, het achterhuis twee. In de hoogte gezien bestaan de huizen uit een kelder, twee verdiepingen en een zolder (Afb. 9). Alleen het voorhuis is onderkelderd. De kelders hebben een tongewelf, waarvan de as loodrecht op de voorgevelrooilijn staat. De toegang tot de kelder wordt gevormd door een stenen trap, die op de straat uitkomt. Op de begane grond zullen de woonhuizen een bedrijfsfunctie gehad hebben. Het achterhuis zal als woonkeuken gebruikt zijn. Hier bevond zich een schoorsteen tegen de scheidingsmuur met het voorhuis.

Tegen de achtergevels was een voor beide huizen gemeenschappelijk sekreet uitgebouwd. De fundering in de vorm van een beerput en de aanhechting aan de achtergevel van de Scherminckel zijn hiervan teruggevonden. In die uitbouw was zowel op de begane grond als op de eerste verdieping een sekreet, een verschijnsel dat in de middeleeuwen niet zeldzaam was.

De verdiepingsbalklaag bestaat uit moer- (25 x 21 cm) en kinderbalken (10 x 10 cm). De

Afb. 9 Reconstructie van de dwarsdoorsnede van de huizen rond 1500.

moerbalken zijn voorzien van geprofileerde sleutelstukken (Afb 10) en kraagstenen (Afb. 11).

Op de eerste verdieping waren per huis twee schoorstenen aanwezig: één boven de keukenschoorsteen en één in de tweede travee van het voorhuis aan de kant van de Londonstraat resp. Lievevrouwekapel.

De trap bevond zich waarschijnlijk in het voorhuis tegen de scheidingsmuur met het achterhuis.

De zolderbalklaag bestaat juist als de verdiepingsbalklaag uit moer- en kinderbalken met gelijk geprofileerde sleutelstukken en kraagstenen.

De kap bestaat uit tweejukkige eiken schaargebinten, eiken gordingen en ronde grenen sporenparen met haanhouten⁸). De opbouw van de kap met sporensantjes waarbij geen nokgording wordt toegepast, duidt op een vroege bouwtijd.

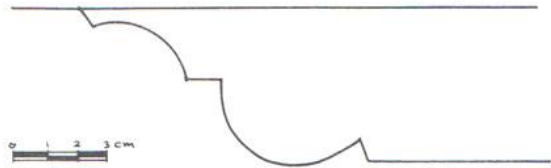
Omstreeks 1500 komt de nokgording⁹) in zwang, zodat een verbinding van de sporenparen niet meer nodig is voor het verkrijgen van een hechte nokconstructie. Aangezien de houtverbindingen voor de sporensantjes, juist als voor de schaargebinten, op de grond passend gemaakt zijn, zijn ook de sporen en haanhouten van gekraste telmerken voorzien. De telmerken op de schaargebinten van de Draeck zijn alle voorzien van een extra kruis ter onderscheiding van de overeenkomstige onderdelen in de kap van Scherminckel.

Beide huizen hebben een overkragende houten voorgevel gehad. Zo een gevel bestaat uit houten stijlen en regels, waarbij de tussenruimten opgevuld zijn met raam- of deurkozijnen en houten

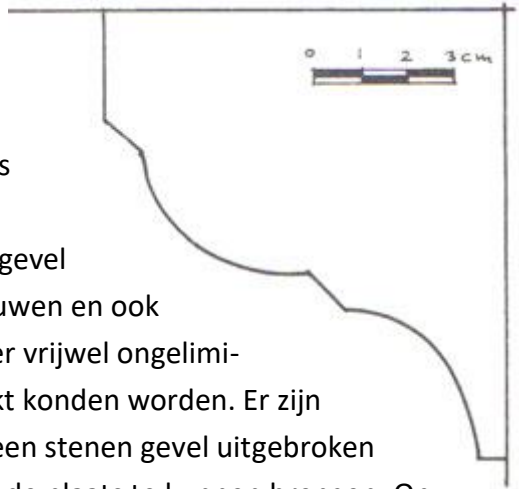
⁸ Hanebalken, zie [website Joost de Vree](#).

⁹ Zie [website Joost de Vree](#)

schotwerk. Zowel bij de verdieplings- als de zoldervloer waren in het onderhavige geval uitkragingen van ongeveer 30 cm gemaakt.

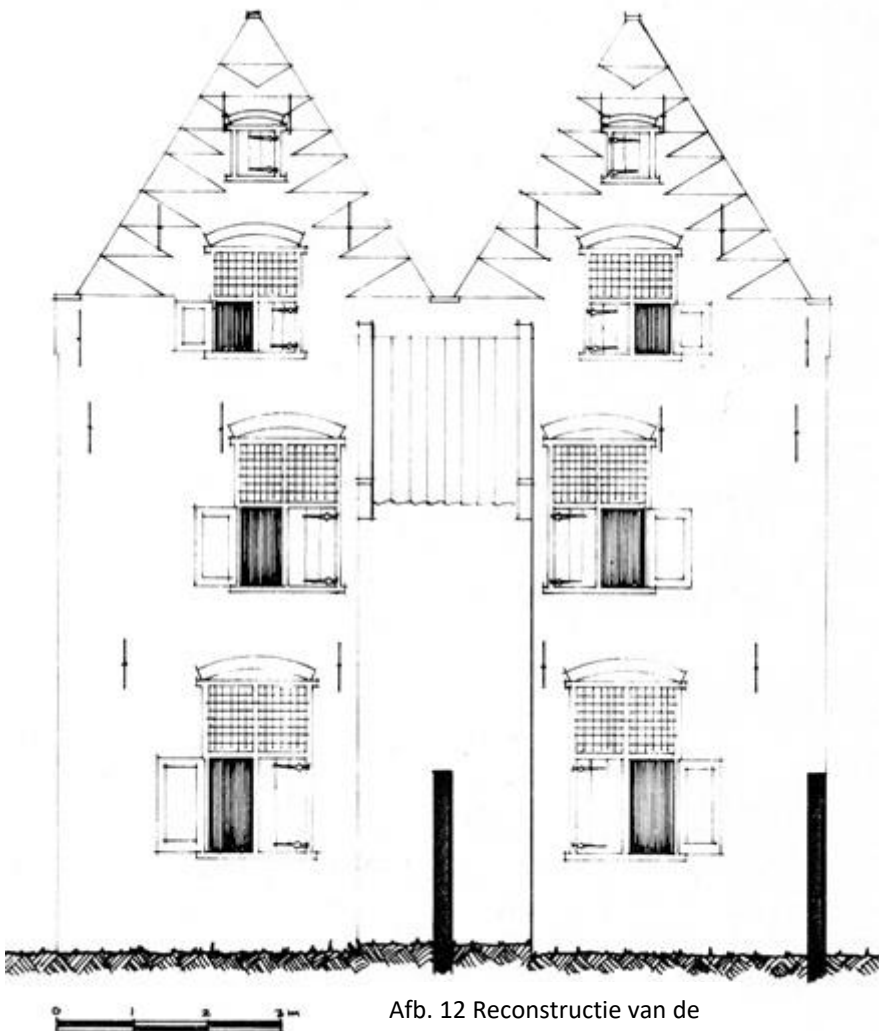
Afb. 10. Profiel van de sleutelstukken van de moerbalken
Afb. 11 Profiel van de kraagstenen onder de moerbalken

Op het eerste gezicht lijkt het wat merkwaardig, dat overigens geheel stenen huizen houten voorgevels hadden. De houten gevel was echter in de late middeleeuwen en ook daarna nog erg gewild, omdat er vrijwel ongelimiteerd lichtopeningen in gemaakt konden worden. Er zijn zelfs gevallen bekend, waarbij een stenen gevel uitgebroken werd om er een houten voor in de plaats te kunnen brengen. Op aandrang van de stadsbesturen zijn uiteindelijk toch in bijna alle Nederlandse steden de houten gevels geheel verdwenen.

De zij- en achtergevels zijn meteen al in baksteen opgetrokken. Het formaat van de toegepaste stenen is 18 x 9 x 4,5 cm. Boven de raamkozijnen zijn segmentbogen aangebracht. (Afb. 12). Van de achtergevels bestaat alleen die van de Scherminckel nog. (Afb. 13 en Afb. 14). Merkwaardig is de asymmetrische plaatsing van het kruisvenster op de verdieping. Een halve segmentboog bevindt zich boven de toegangsdeur van het verdwenen sekreet, dat gemeenschappelijk was met de Draeck. De halve boog is weer een duidelijk bewijs van de gelijktijdige bouw van de huizen.

Een interessant constructiedetail in de gevel is, dat de bovenste kapgordingen met liplassen bevestigd waren aan de bovendorpel van het bovenste raamkozijn. Aangezien beide huizen een afzonderlijke ontwikkeling hebben doorgemaakt, zal de bouwgeschiedenis per huis verhaald worden.

Afb. 12 Reconstructie van de achtergevels rond 1500.

Scherminckel

De Scherminckel heeft van zijn oorspronkelijke toestand het meest bewaard. De kelder, beide balklagen, de kap compleet met daksporen, de achtergevel en fragmenten van de zijgevel, evenals de met de Draeck gemene bouwmuur dateren uit de bouwtijd.

In de achtergevel bevond zich op de eerste verdieping zelfs een oorspronkelijk eiken kruisvenster. Bij een 17de eeuwse verbouwing, mogelijk in 1669, tegelijk met het vernieuwen van de voorgevel, zijn de buitenste 4 cm van dit kruisvenster afgekliefd en door grenen dekstukken vervangen. In dit kozijn is een gedeelte van het 17de eeuwse glas-in-lood met ijzeren bindroeden nog aangetroffen. Bij dezelfde verbouwing is het kruisvenster op de zolder in grenen vernieuwd.

Het met de Draeck gemeenschappelijk sekreet moet bij dezelfde gelegenheid afgebroken zijn. Tegen de achtergevel is toen een ahang gebouwd, waarvan de nog bestaande kopgevel thans opgenomen is in de westgevel van de Draeck. Bij het bouwen van de ahang moest het onderste kruiskozijn in de achtergevel vervallen. Ter vervanging hiervan is het drielichtkozijn in de zijgevel aangebracht.

Hoewel het sekreet dus verdwenen was, is de beerput daaronder, blijkens de gedane vondsten in gebruik gebleven, ondanks het feit, dat het gewelf van de put verwijderd werd.

Ten behoeve van de eerder vermelde kopgevel van de ahang en een nieuwe tuinmuur tussen de erven van Scherminckel en Draeck werd een grondboog geslagen over de volle lengte van de put. De nog bestaande tuinmuur is gedeeltelijk van nieuwe gele baksteen.

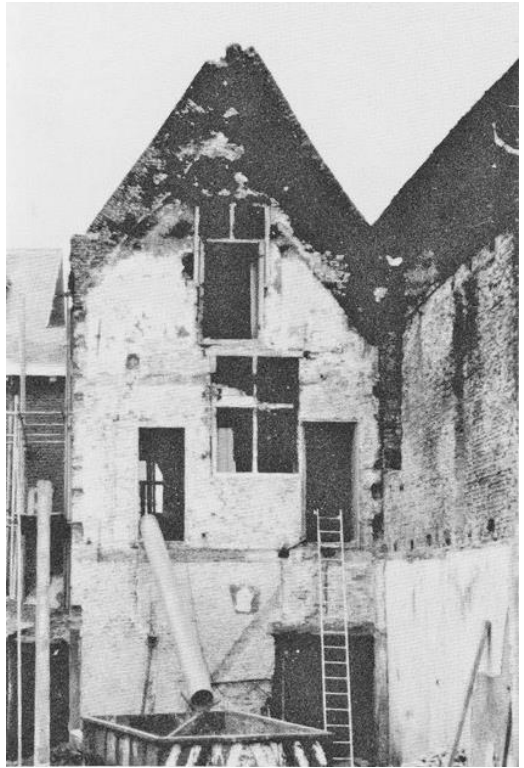
Al vrij gauw moet de afhang niet meer voldaan hebben. Waarschijnlijk door de familie Pesch is het huis vergroot door de toevoeging van een nieuw achterhuis. Aangezien dit achterhuis op de maquette van Nezot¹⁰) weergegeven is, moet het voor 1747 gebouwd zijn.

De oude achtergevel werd door de toevoeging van het achterhuis een binnenmuur, zodat de nog overgebleven lichtkozijnen buiten gebruik werden gesteld.

Het nieuwe achterhuis telde twee verdiepingen en een zolder. De balklagen waren enkelvoudig. De zijgevel aan de

kant van de Draeck was half op de oude tuinmuur gebouwd.

De t.o.v. het oude huis grotere breedte van het achterhuis is waarschijnlijk een gevolg van het feit, dat de zijgevel aan de kant van de

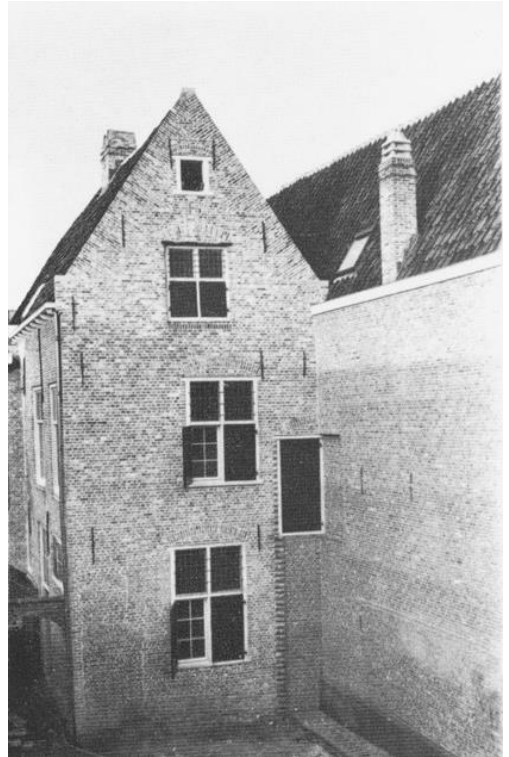
Afb. 13 Achtergevel van de Scherminckel voor de restauratie, na afbraak van het achterhuis.

¹⁰ Maquette gebouwd door [Nézot](#) omstreeks 1750 in opdracht van de Franse koning Lodewijk XV bedoeld om de verdedigingswerken van vestingsteden inzichtelijk te maken. De maquette maakt deel uit van een verzameling maquettes in [Musée des Plans-Reliefs Parijs](#). Een replica van deze maquette is te zien in het Markiezenhof te Bergen op Zoom.

kapel is gebouwd op de oude fundering van de voormalige erfscheidingsmuur van de kapel.

Aan de westkant had het achterhuis grote vensters, aan de oostkant drie kleine op de eerste verdieping, waarvan één bovenaan de trap.

Toen in 1754 de Draeck door de eigenaar van de Scherminckel aangekocht werd, zijn er twee doorbraken in de gemeenschappelijke bouwmuur gemaakt. De ene doorgang was tussen de achterkamers, onmiddellijk achter de tussengevels; de andere was op de eerste verdieping in de derde travee van het voorhuis. In 1763, bij de splitsing, moeten deze doorgangen weer gedicht zijn.

Afb. 14 Achtergevel van de Scherminckel na de restauratie

Naast de zijgevel van de Scherminckel, achter de voormalige kapel, bevindt zich een gang, die waarschijnlijk rond 1508 gemaakt is op grondgebied van de kapel. De nog bestaande fundering van de oorspronkelijke erfscheidingsmuur ligt in het verlengde van de oostgevel van de kapel. Deze gang, die vrijwel zeker meteen overdekt is geweest, is waarschijnlijk het *'logeken achterin de kapelmuur hangende'*, waarvan in de transportakte uit 1519 sprake is.

Direct achter de v.m. achtergevel van de kapel bevond zich een later dichtgezette opening in de nog bestaande zijgevel van de gang. Om na het maken van het dak boven de gang voldoende lichttoetreding in de keuken te krijgen, werd in de scheidingsmuur met het kapelerf het raamkozijn met diefijzers aangebracht, waarvan in de transportakte uit 1534 sprake is, en waarvan de opvolger tot voor kort bestond.

Blijkens een verleende subsidie en jaarankers is de voorgevel vernieuwd in 1669. De nieuwe gevel was een trapgevel met twee kruisvensters op de eerste verdieping en één op de zolderverdieping.

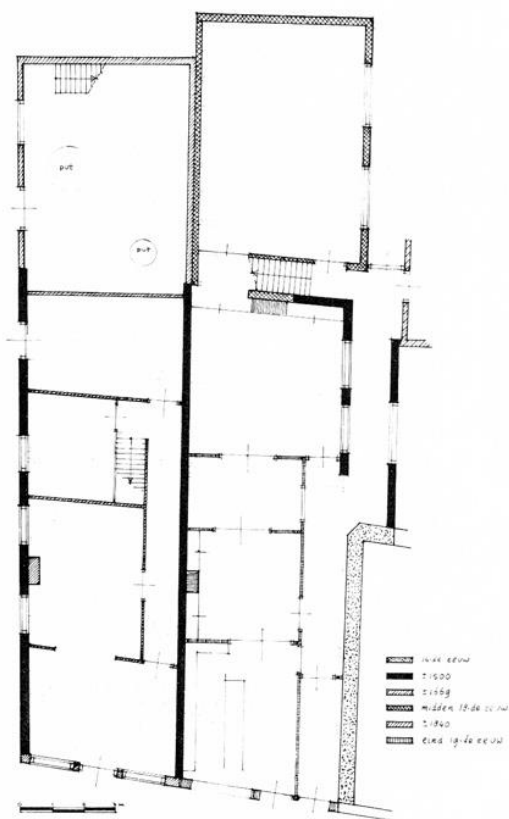
Waarschijnlijk na de ontploffing van het kruitmagazijn Stoelemat in 1831 is de geveltop vervangen door een kroonlijst, waarbij op de zolderverdieping twee raamkozijnen geplaatst zijn.

Wellicht zijn toen ook de vensters op de eerste verdieping vergroot in hoogte en breedte, waartoe de ontlastingsbogen opnieuw gemetseld moeten zijn.

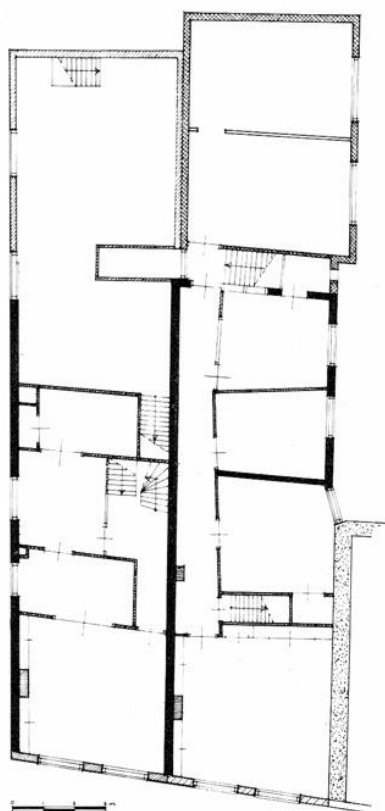
De in 1885 verdwenen pui, bestaande uit twee gekoppelde raamkozijnen en een deurkozijn, kan bij dezelfde gelegenheid gemaakt zijn. Bij de verbouwing na 1831 zal ook een gedeelte van de rechterzijgevel van de

Afb. 15 Interieur van de winkel van de Scherminckel, voor de restauratie, toen het pand in gebruik was bij de Stichting 'In den Scherminckel'.

Afb 18 Plattegrond van de begane grond voor de restauratie.

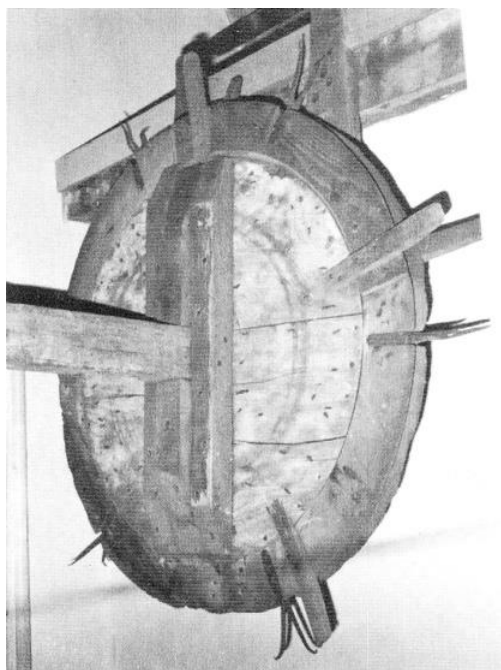

Afb 19 Plattegrond van de eerste verdieping voor de restauratie.

Scherminckel weggebroken zijn, waarbij de kapelmuur als bouwmuur in gebruik genomen is. De ruimte tussen de muren, waarin een open hardstenen goot lag, werd aldus bij het huis getrokken. Aan de straatzijde moest de ruimte tussen de Korenwaag, opvolger van de kapel, en de Scherminckel opgevuld worden door een verbreding van de gevel van de Scherminckel, iets wat nog steeds zichtbaar is in het steenverband.

In 1885 is het huis flink verbouwd. De thans nog bestaande winkelpui met het bijbehorende markante winkelinterieur (Afb. 15) zijn toen door bakker Speekenbrink aangebracht. Ook de andere vertrekken op de begane grond en eerste verdieping werden toen en in de opvolgende jaren nieuwe gestalte gegeven. (Afb 18 en Afb 19). Op één kamer na zijn alle vertrekken van stucplafonds voorzien.

In 1888 werd de voorgevel van een bepleistering voorzien.

Afb. 17 Hijswiel op de zolder van de Draeck.

Van de interieurs van voor 1885 was bijzonder weinig overgebleven. De scheidingswand op de eerste verdieping tussen de gang en achterkamer in het hoofdgebouw was 17de eeuws, waarschijnlijk ook rond 1669. De wand bestond uit een houten stijl- en regelwerk, waarin een deur en een glas-in-loodraam waren aangebracht. Tussen de woonkamer achter de winkel en de gang was een 18de eeuws raam opnieuw verwerkt. In het achterhuis dateerden de verdiepingstrap, een restant van een kastenwand in de begane grond ruimte en de toegangsdeur met kozijn van die ruimte uit de bouwtijd.

Restauratie

In 1976 is op initiatief van de Stichting Stadsherstel de restauratie ter hand genomen. Als uitgangspunt is gekozen voor een volledige conser-

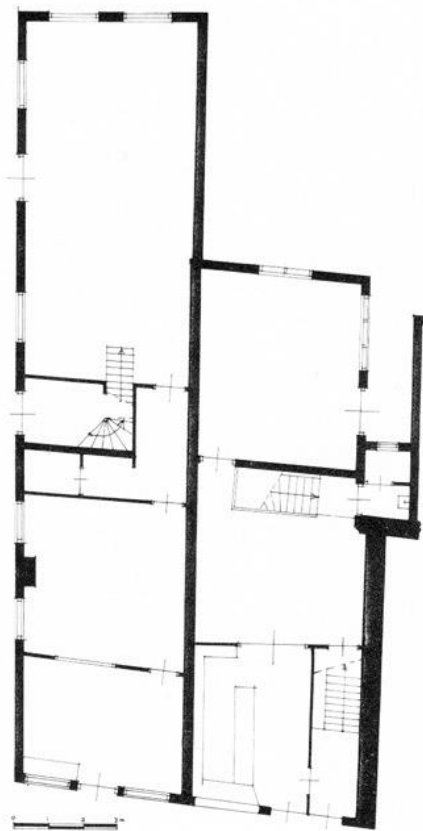
vering van het oorspronkelijke huis, en waar de structuur daarvan verstoord was, voor herstel van die structuur. Het achterhuis is daarbij afgebroken. Aldus zijn de beide balklagen en de kap zorgvuldig hersteld. Het herstel en de conservering van de zeldzame gemerkte grenen daksporen heeft daarbij extra aandacht verkregen.

De achtergevel bleek bij ontmanteling vrijwel geheel zijn oorspronkelijke vorm bewaard te hebben. Wegens bouwvalligheid was het helaas noodzakelijk de gevel grotendeels te herbouwen. De merkwaardige knik ter hoogte van de zolderbalklaag is hierbij behouden gebleven.

Die knik was ontstaan, doordat het achtergedeelte van het huis, dat niet op de kelder gefundeerd is, verzakt was t.o.v. het voorhuis. De bovenkant van de topgevel was echter op zijn plaats gehouden door de kapconstructie.

Ook het grenen kruisvenster op de zolderverdieping is met zijn merkwaardige leklijst van plavuizen gehandhaafd. Een vierkant, door plavuizen omringd gat boven het zolderkozijn is waarschijnlijk een overblijfsel van een hijsbalk.

Van het thans gereconstrueerde grenen drielichtkozijn in de zijgevel is iets minder dan de helft terug gevonden. De overige raamkozijnen en het deurkozijn in deze gevel zijn nieuw.

Afb. 20 Plattegrond van de begane grond na de restauratie.

Een kort bij de achtergevel dichtgemetseld 17de eeuws deurtje is als bouwspoor gehandhaafd. De kapelmuur is geheel gerestaureerd en als schoonwerk-wand in het interieur opgenomen.

Bij het gedeeltelijk wegbreken van de westgevel na 1831 waren de moerbalken te kort geworden. Door middel van sleutelstukken waren de balken opgelegd in de kapelmuur (zie Afb 26). Aangezien er vrij veel binnenmuren waren, voldeed deze constructie redelijk. De nieuwe indeling van het huis is echter opener, zodat een voorziening wenselijk was. De moerbalken zijn daarom vrijwel alle voorzien van een verlengstuk van epoxyhars.

De voorgevel is ontleisterd en met handhaving van de winkelpui gerestaureerd. De kroonlijst kon dankzij bewaard gebleven onderdelen exakt gereconstrueerd worden. Van de sierankers waren de bovenste twee aanwezig; de jaarankers en het middenanker zijn gereconstrueerd.

Bij de bepleistering van de voorgevel waren de gebeeldhouwde sluitstenen boven de verdiepingsramen verwijderd. Naar het voorbeeld van een bestaande sluitsteen, aanwezig in het Gemeentemuseum, zijn door beeldhouwer Kemperman twee bijpassende stenen vervaardigd.

Van de aanwezige interieurs is alleen de winkel gerestaureerd. Van achter een latere ommanteling kwam de oorspronkelijke toonbank tevoorschijn. Aan de hand van de gevonden aftekening zijn de verdwenen consoles gereconstrueerd. De overige vertrekken zijn ingedeeld overeenkomstig de eisen van de nieuwe bestemming: een winkel met bovenhuis. (Afb. 20).

De op de begane grond en zolder verdwenen binnenmuur tussen voorhuis en achterkamer is geheel herbouwd. In de achterkamer op de

eerste verdieping is een laatgotische schoorsteen herbouwd overeenkomstig gevonden onderdelen.

Een in onbruik geraakte keldertrap is thans weer als kelderingang in gebruik. De keldervloer is, waar mogelijk, gehandhaafd en bijgemaakt. De in de kelder aanwezige welput is iets opgemetseld en van een in de vloer opgenomen dekplaat voorzien.

Draeck

De Draeck heeft van zijn oorspronkelijke toestand minder bewaard dan de Scherminckel. De kelder, zeven moerbaken, de kapspanten en gordingen, de zijgevel en uiteraard de met de Scherminckel gemene bouwmuur dateren uit de bouwtijd. Ofschoon alle raam- en deurkozijnen in de zijgevel in de loop der tijden vernieuwd en verplaatst zijn, heeft deze gevel enkele sporen van de oorspronkelijke indeling bewaard.

De ontlastingsbogen geven de plaats van twee vroegere vensters en een deur aan.

De kelder is het best bewaarde onderdeel van het huis. De oorspronkelijke stenen trap geeft nog steeds toegang vanaf de straat.

Achter in de kelder, aan de kant van de Londonstraat, bevindt zich een gemetselde rechtstand, die een overblijfsel van een schoorsteen lijkt te zijn.

Een cirkelvormig inzetstuk in de grotendeels vernieuwde plavuizenvloer geeft de plaats van een welput aan. Onder de begane grond vloer is, juist als in de Scherminckel, in de achterkamer de fundering van de schoorsteen gevonden. Op de eerste verdieping tekende zich in de tweede travee tegen de zijgevel de plaats van de vroegere schoorsteen af.

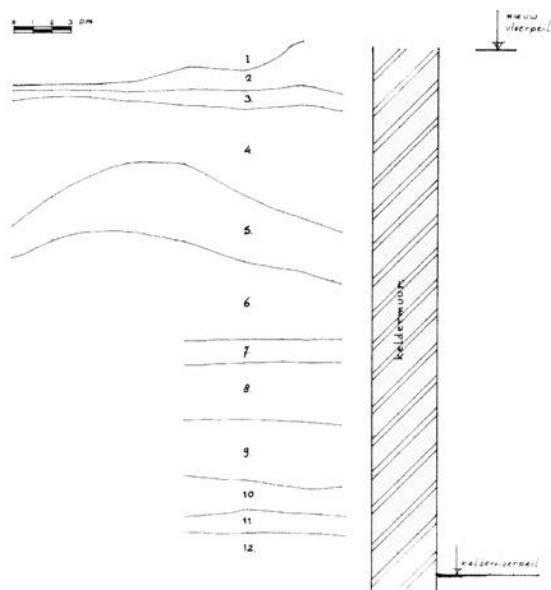
Afb. 16 De gevelsteen 'In de Draeck'.

Na de restauratie herplaatst in de zijgevel aan de Londonstraat.

Ten behoeve van een nieuw te maken keldertrap vanuit de bedrijfsruimte is in de Draeck, loodrecht op de achtermuur van de kelder een sleuf gegraven.

Zodoende was het mogelijk hier een inzicht te krijgen in de opbouw van het bodemprofiel (Afb. 21). Bij verbouwingen rond 1840 is de puinlaag (nr. 2) ontstaan. Laag 3 is een aslaag samenhangend met het gebruik van de schoorsteen. Van de bouwerij rond 1500 is de bouwpuinlaag (nr. 4) een overblijfsel. De fundering van de schoorsteen is uitgetrapt in de egalisatielaag (nr. 5) van rond 1500. De ophoging achterwaarts is ontstaan door de uitgetrapt aarde. De daaronder gelegen puinlaag is een overblijfsel van de afbraak van het huis, dat hier voor 1500 stond. Laag 7 is een grondlaag waarop begroeiing heeft gestaan, mogelijk het oppervlak van een tuin.

De onderliggende lagen zijn natuurlijke bodemlagen, waarvan 11 ook begroeiing heeft gekend. De kelder is dwars door de lagen 6 t/m 12 heen gegraven.

Afb. 21 Bodemprofiel achter de kelder van de Draeck.

1. vullaag grijs zand; uitvulling huidige vloer
2. bouwpuin; geel zand met puin 3. koolas
4. bouwpuin met afval; nieuwbouw huis
5. donkergeel zand met humusbrokken - egalisatie voor de bouw; 6. puin; afbraak oud huis
7. humusachtige laag 8. grijsgeel zand
9. grijsbruin zand; 10. fijn zilverzand;
11. humuslaag 12. geelbruine oergrond.

Bij het beleg van de stad in 1588 is er aan de Draeck nogal wat schade aangericht, kennelijk meer dan aan de Scherminckel. Een van de onderdelen die daarna vernieuwd zijn is de voor-gevel. De prachtige gebeeldhouwde gevelsteen 'In de Draeck' (afb. 16) is hiervan nog een overblijfsel. Op de maquette van Nezot¹¹), die de stad in 1747 weergeeft, is de Draeck met zijn nieuwe trapgevel te zien. Het huis heeft overigens waarschijnlijk tot aan het begin van de 19de eeuw

grotendeels zijn oorspronkelijke omvang en opzet bewaard. De ontploffing van het kruitmagazijn Stoelemat in 1831 heeft vrij weinig schade aan het huis aangericht. Niettemin zijn er in de opvolgende jaren ingrijpende verbouwingen uitgevoerd. De voortreffelijk gemetselde empirevoorgevel is toen gebouwd.

De 17de eeuwse gevelsteen 'In de Draeck' werd niet in de nieuwe voorgevel teruggebracht, doch kreeg een plaats in de verlenging van de zijgevel.

Afb 22 De voorgevels vóór de restauratie. Onder het rechtse zolderraam van de Draeck is de gevelsteen (Afb. 16) zichtbaar.

¹¹ Zie voetnoot 10

Het huis werd in 1840, na afbraak van de oorspronkelijke achtergevel, met ca. 7 m. verlengd. Deze uitbreiding bestond geheel uit pakhuisruimte. In de zolderbalklaag en in de kap werden afgedankte scheepsmasten gebruikt. Een fraai houten hijswiel (Afb. 17), zeldzaam in zijn soort, aangebracht achter het hijsluik in de zijgevel, getuigt nog van de pakhuisfunctie. Het lichtraam, dat, zoals eerder vermeld, in het achterhuis van de Scherminckel bovenaan de trap was aangebracht, mocht kennelijk niet dichtgebouwd worden.

Ten behoeve van de lichttoetreding werd er een grote schacht gebouwd op de eerste verdieping en zolder. Als gedeeltelijk ingestort is deze schacht rond 1970 verwijderd.

Behalve de wijziging van de gevels onderging het huis ook inwendig ingrijpende veranderingen. Zo werden alle kinderbalken, de strijk-balken langs de gevels en een moerbalk verwijderd. Doer toevoeging van telkens twee tussenbalken werden de moer- en kinderbalklagen tot enkelvoudige balklagen gemaakt. Van de kap werden alle daksporen, de bovenste gordingen en de muurplaat vervangen.

Ook de indeling van het huis en de interieurafwerking werden geheel vernieuwd. (afb. 18 en 19). Zelfs de oude muur tussen voorhuis en achterkamer werd geheel weggebroken. Op de begane grond werden een winkel, huiskamer, gang, keuken en

Afb. 24 De achterkant van de huizen voor de restauratie.

magazijn gemaakt, alle met gestucte plafonds. De huiskamer werd afgewerkt met een houten lambrisering en schoorsteenmantel, wandbespanningen en een houten vloer. De overige vertrekken hadden gepleisterde wanden en tegelvloeren. Op de eerste verdieping maakte men een overloop, een voorkamer met alkoof, en nog een kamer met alkoof, ook alle met stucplafonds. De voorkamer werd voorzien van een houten lambrisering en schoorsteenmantel en een wandbespanning.

Een dubbele deur leidde naar het alkoof. Typisch was de wijze waarop op de betimmeringen door middel van schilderwerk panelen gesuggereerd waren. De tweede kamer was door een houten wand met ramen van de overloop gescheiden. Ook hier was de kamer met een dubbele deur verbonden met het bijbehorende alkoof. Het enige

vertrek, dat op de zolder was afgescheiden, was het obligate dienstbodenvertrek. Zeer merkwaardig in de totale opzet van de binnenindeling was, dat de enige verbinding tussen de vertrekken voor in het huis en de pakhuisruimte achterin over de zolder liep.

De voormelde ingrijpende wijziging van de binnenindeling had tot gevolg, dat ook de zijgevel van nieuwe empire schuifraamkozijnen voorzien werd. In het verlengstuk van de achtergevel werden, gezien de ruitverdeling, 18de eeuwse raamkozijnen opnieuw verwerkt.

Sinds het huis aan de woonfunctie onttrokken is (ca. 1894), is er in- en uitwendig weinig meer aan veranderd. Een van de laatste nieuwigheden die hier ingebracht zijn, is de gasverlichting.

Restauratie

Tegelijk met die van de Scherminckel is ook de restauratie van de Draeck ter hand genomen. Als uitgangspunt diende de conservering van het totale bestaande gebouw met vrijwel alle interieurs. Wel lag het in de bedoeling de gehele begane grond met de kelder een bedrijfsbestemming te geven, terwijl de pakzolders bij de bovenwoning getrokken zouden worden. Ter voldoening aan andere gebruikswensen is hierin wijziging gebracht.

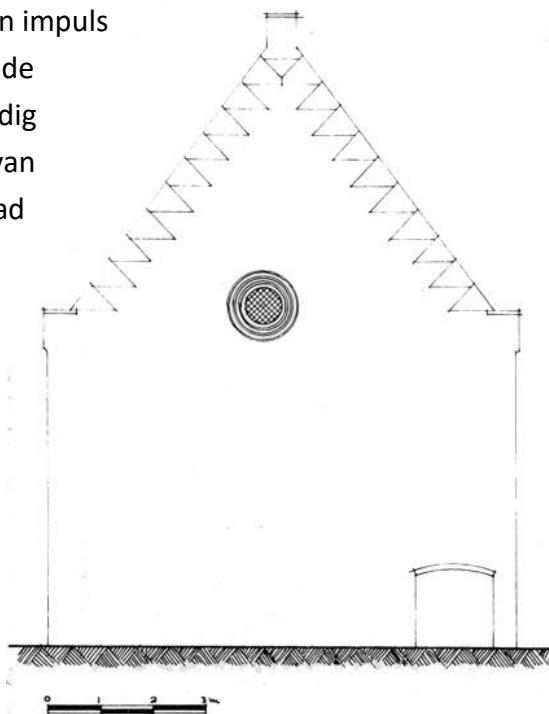
Bij de restauratie zijn de voor- en zijgevel schoongemaakt en hersteld.

In de zijgevel zijn een deur en raamkozijn verwisseld, terwijl de gevelsteen 'In de Draeck' boven de toegangsdeur van de bovenwoning geplaatst is. De achtergevel, voorheen geheel gesloten, is iets opgetrokken en van bij de zijgevel aangepaste raamkozijnen voorzien.

Deze gevel en de door de afbraak van het achterhuis van de Scherminckel vrijgekomen westelijke zijgevel zijn voorzien van een nieuwe buitenwang. De hierin verwerkte baksteen is afkomstig van het achterhuis van de Scherminckel.

Inwendig is er nogal wat veranderd. De winkel is ongewijzigd. De huiskamer is vergroot met de aanpalende gang. Wel is in dit vergrote vertrek het interieur hersteld. Het keukentje heeft plaats gemaakt voor het nieuwe trappenhuis en een toiletruimte. Op de eerste verdieping is de oude indeling geheel verdwenen. De moer- en kinderbalken zoldering is hier hersteld. De gehele voorruimte is thans één vertrek. Aan de bekapping is niets gewijzigd. Wel zijn op de zolder enkele voor de bewoonbaarheid wenselijke vertrekken afgescheiden. Hoewel natuurlijk hier en daar wel eens een concessie aan de nieuwe functie is gedaan is toch het belangrijkste resultaat van deze restauratie, dat deze, eens zelfs met afbraak bedreigde, huizen, thans weer in staat zijn een zinvolle functie te gaan vervullen, waardig aan hun bijna 500 jarig bestaan.

Wanneer deze restauratie een impuls geeft aan de regeneratie van de Lievevrouwestraat, bouwkundig zeker de belangwekkendste van stad, dan is hier een ware daad van Stadsherstel gesteld.

Afb. 25 Reconstructie van de oostgevel van de Lievevrouwekapel

De Lievevrouwekapel

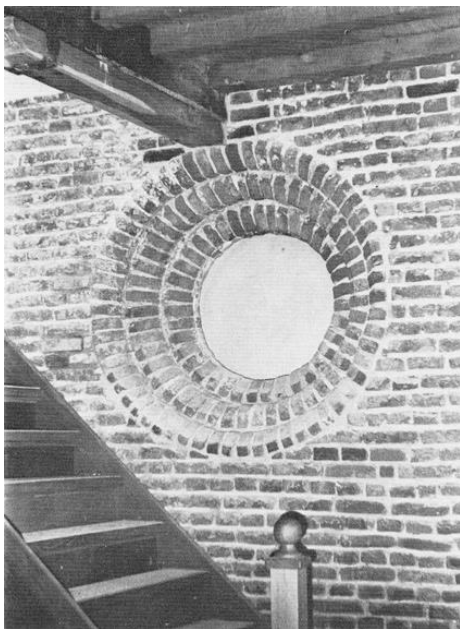
Gezien de nauwe bouwkundige en historische samenhang van de Scherminckel en de Draeck met de Lievevrouwekapel is het de moeite waard deze kapel en haar opvolgers nader te bezien.

Bij de ontleistering van de binnenwanden van de Scherminckel is gebleken, dat de oostgevel van de Lievevrouwekapel, eens een buitengevel, nog vrijwel geheel aanwezig is (Afb. 25). De gevel, die moet dateren uit de 14de eeuw, is gebouwd van twee formaten baksteen, aan de onderkant 24 x 12 x 6 cm, daarboven 22 x 10,5 x 5 cm.

Bijzonder interessant is de ontdekking van een roosvenster in deze gevel (Afb 26). Het venster heeft geprofileerde neggingen, bestaande uit ringen van baksteen met afgeschuinde kanten (Afb. 27).

Merkwaardig is, dat het venster niet in het midden van de gevel staat. Ook van de gevelbeëindiging in de vorm van vlechtingen zijn gedeelten bewaard gebleven. Kort bij de voorgevel is er op straatniveau een ca. 11 cm diepe nis.

Van de achtergevel van de kapel is een klein stukje bewaard gebleven, namelijk de kopwand van de overdekte gang of loge naast de Scherminckel.

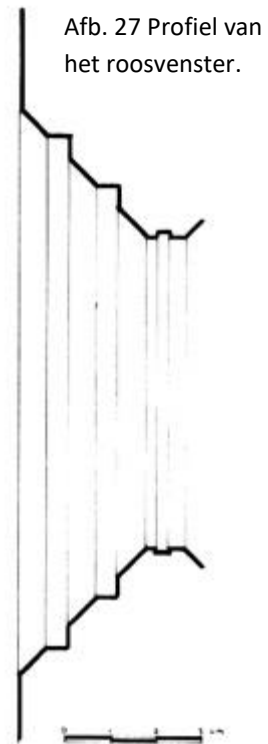

Afb 26 Het roosvenster in de kapelgevel.

Van de oudste toestand van de Lievevrouwekapel is aldus vrij veel bekend. Het was een rechthoekig gebouw met een grondvlak, gelijk aan dat van de latere Korenwaag, en met een zadeldak, waarvan de nok evenwijdig aan de straat lag. In de voor- en achtergevels zullen rijen vensters aanwezig geweest zijn. De ingang moet aan de straatkant geweest zijn.

Blijkens de archiefgegevens bestond de kapel nog in 1627. In 1629 is op de plaats waar de kapel stond de Korenwaag opgericht. Het blijft een onduidelijke zaak, in hoeverre het muurwerk van de kapel afgebroken en door nieuw werk vervangen is. Gezien de dikte van de bouwmuren van de waag, kan wel worden aangenomen, dat de middeleeuwse muren van de kapel zijn blijven bestaan. Wel heeft de Korenwaag een nieuwe bakstenen voorgevel met kalkstenen hoekblokken gekregen. Deze nieuwe gevel, waarvan de hoek nog in de Scherminckel zichtbaar is, was wel even hoog als de voorgevel van de kapel.

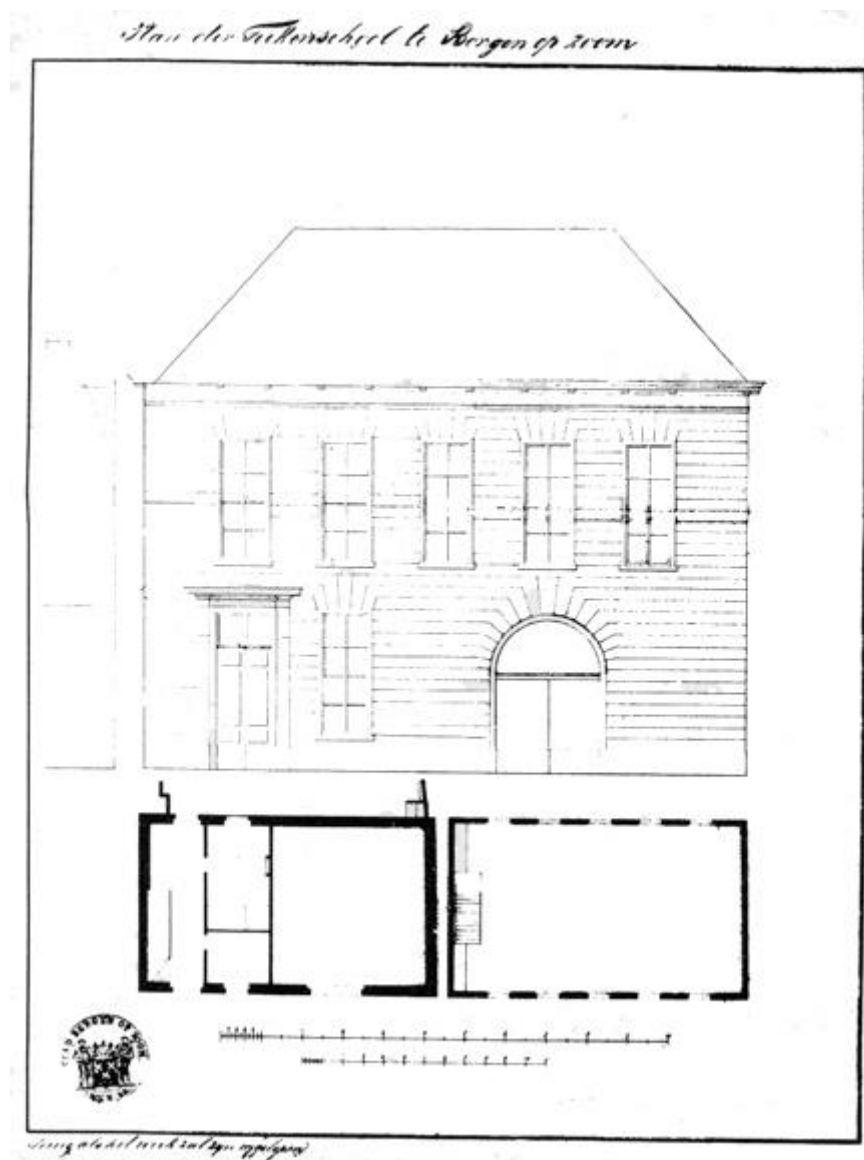
In 1852 is de zolderverdieping van de korenwaag opgetrokken, zodat een gebouw van twee verdiepingen en een zolder ontstond. De eerste verdieping was bestemd voor de tekenschool. De voorgevel werd in empirestijl verbouwd en verhoogd (Afb 28). Het verhoogde gedeelte van de voorgevel was aanzienlijk dunner dan het oude werk. In 1864 is de waagpoort vervangen door twee ramen en een deur, ten behoeve van de tekenschool. Zo stond er in 1932 een gebouw met wellicht 14de

Afb. 27 Profiel van het roosvenster.

eeuws muurwerk en een voorgevel uit 1629, overgoten met een 19de eeuws sausje, toen het besluit viel dit bouwwerk door een beter aan de Gevangenpoort aangepaste nieuwbouw te vervangen.

Blijkens enkele kranteknipsels is er destijds enig onderzoek naar de funderingen van de Kapel verricht. Helaas is dit echter zo onoordeelkundig gebeurd, dat men niet eens heeft opgemerkt, dat er minstens nog een complete gevel van de Kapel bestond. Het valt echter aan te nemen, dat toen pas, in 1932, de zuid- en westgevels van de Lievevrouwekapel zijn afgebroken.

Afb 28 Plan tekening voor de verbouwing van de Korenwaag in 1852.

De schrijvers hechten er aan te vermelden dat de opgraving door de leden van de werkgroep van de stichting 'In den Scherminckel' is verricht. De vondsten zijn opgenomen in de verzameling van bovengenoemde Stichting.

Putvondsten achter Draeck en Scherminckel

L.J. Weijs

Bij bouwwerkzaamheden, zowel ten behoeve van nieuwbouw als restauratie komt men d.m.v. allerhande bouwsporen in contact met vroegere bewoners van gronden en huizen. De meeste indruk maken wel de kleinere voorwerpen, die in het dagelijks leven door onze voorouders gebruikt werden.

Hoewel we ook gave stukken terugvinden, is het grootste gedeelte beschadigd of in scherven.

Nu produceerde de mens van voor het industriële tijdperk aanmerkelijk minder afval dan wij tegenwoordig en slechts een klein gedeelte daarvan kan worden teruggevonden in oude afvalkuilen of afvalputten.

Afvalputten in Bergen op Zoom

Het probleem van het kwijtraken van menselijke afvalproducten deed zich uiteraard het sterkst gevoelen in de steden, waar grote aantallen mensen dicht op elkaar woonden. De ruimte was er te beperkt om net als op de boerderij een open mesthoop te maken. Bovendien zouden in de stad veel mensen hinder hebben van de stank en van ongedierte. Nog belangrijker echter was de angst die men in de middeleeuwen en daarna koesterde voor grote epidemiën, waar men geen enkel verweer tegen had. De oorzaak van de verspreiding van ziektes kende men niet,

maar men had het idee dat stank de besmetting, zo niet overbracht, dan toch zeker bevorderde. Men groef daarom afvalkuilen waarin men de afvallaag regelmatig afdekte met een laagje zand.

In Bergen op Zoom zien we dat er in de loop van de 18de eeuw gemetselde afvalputten in of vlakbij de huizen gebouwd werden. Soms zitten deze putten zelfs onder de vloer van een kelder. Op de Hoogstraat daarentegen zijn er enkele van deze afvalkeldertjes uit de 17de of 18de eeuw gevonden in de tuin op bijna 10 meter van het huis verwijderd.

Het aantreffen van dit soort putten heeft overigens al heel wat wilde verhalen over 'geheime' gangen en bergplaatsen doen ontstaan. De gemetselde afvalput van baksteen had een heel belangrijk voordeel vergeleken met de gegraven put: hij was namelijk afsluitbaar, waardoor de stank er binnenin bleef en ratten er van buitenaf niet bij konden komen. En juist die ratten vormden de werkelijke verspreidingsbron van gevreesde ziektes als pest, tyfus en cholera. De gesloten put zal dus, zonder dat men duidelijk beseftte waarom, zeker een bijdrage hebben geleverd in de bestrijding van het epidemiegevaar.

Maar iedere put raakte na verloop van tijd vol. De inhoud werd verkocht aan een boer, die de mest goed kon gebruiken op de zandgronden vlak buiten de stad.

Inhoud afvalputten

Het merendeel van de vondsten in oude afvalputten bestaat uit aardewerk. Dit materiaal is namelijk het beste bestand tegen de inwerking van water, zuurstof en grondzuren. Bovendien namen voorwerpen van aardewerk een belangrijke plaats in, in de huishoudens van het voor-industriële tijdperk.

Het tweede maar al wel minder bestendige materiaal is glas. Een stuk glaswerk was echter duurder in aanschaf dan het product van de pottenbakker en daardoor alleen te vinden bij meer gegoede lieden. Voorwerpen van metaal worden in Bergen op Zoom zelden gevonden. Metaal was en is duurzaam in het gebruik, was duur in aanschaf, maar éénmaal in een afvalput beland, blijkt die duurzaamheid snel verdwenen te zijn.

In het noorden van Nederland en ook op de verdrinken landen van de Ooster-Schelde vindt men regelmatig lederen schoenen. Hier ter plaatse zijn tot nu toe slechts enkele fragmenten uit bodemvondsten bekend.

Dan rest nog het hout. Borden, kommen, lepels, schalen, enz. van hout werden vroeger veelvuldig in het huishouden gebruikt. In Bergen op Zoom hebben we niets van dit alles over.

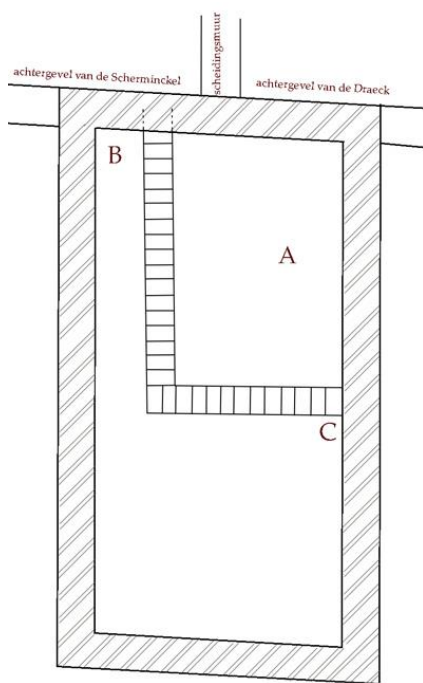
Afb. 34 Het Bergen op Zooms aardewerk uit de afvalput, in gebruik gedurende tweede kwart zeventiende eeuw.

Gave voorwerpen

Dat voorwerpen die kapot gingen in de afvalput terecht kwamen spreekt vanzelf. Toch vinden we ook regelmatig gave voorwerpen. Dat deze werden weggegooid omdat men ze gewoonweg beu waren, zal vergeleken met thans weinig zijn voorgekomen; men kon zich dat eenvoudig niet veroorloven. De redenen dat gave voorwerpen toch zijn weggegooid moeten we bij aardewerk kookgerei zoeken in de aard van het materiaal zelf. Bij het koken in een aardewerk kookpot had men ook vroeger de kans dat de inhoud aanbrandde. Wanneer dit proces door kon zetten, dan was het nagenoeg onmogelijk om het aanbaksel weer uit de pot te schrapen en kon men de pot net zo goed weggooien. Een andere reden om een gaaf voorwerp weg te doen was de angst voor besmetting na gebruik door een zieke. En tenslotte was daar het simpele ongelukje, wanneer men een kom, glas, bak, kruik of pot wilde leeggooien in de afvalkoker, het ding liet glippen en in het water van de put hoorde plonsen.

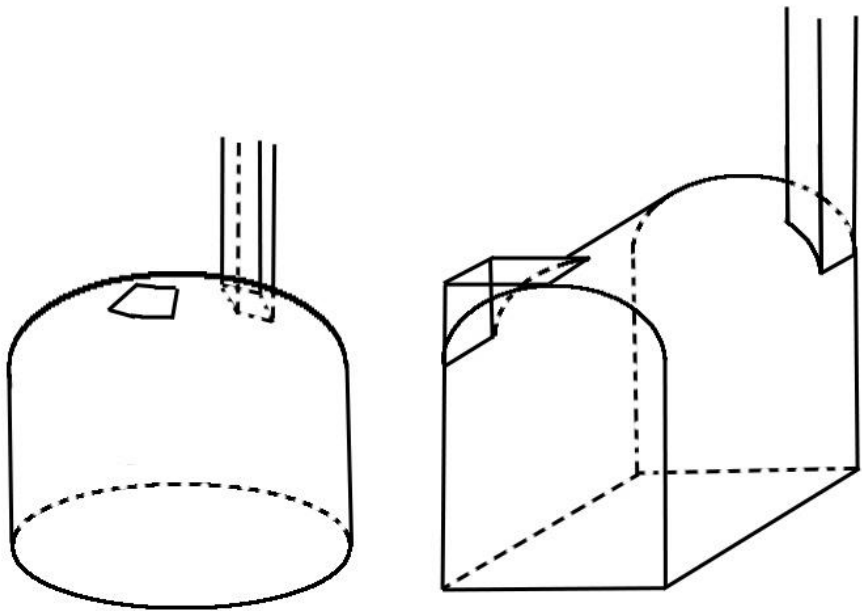
De put achter Draeck en Scherminckel

Oorspronkelijk bevond zich hier een kleinere rechthoekige put. Van deze put was bij de bouw van de nieuwe panden met een grotere gemeenschappelijke afvalput, één laag stenen blijven zitten.

Afb. 30 plattegrond van de gemeenschappelijke afvalput achter Draeck en Scherminckel, ook ingetekend op afb. 8.

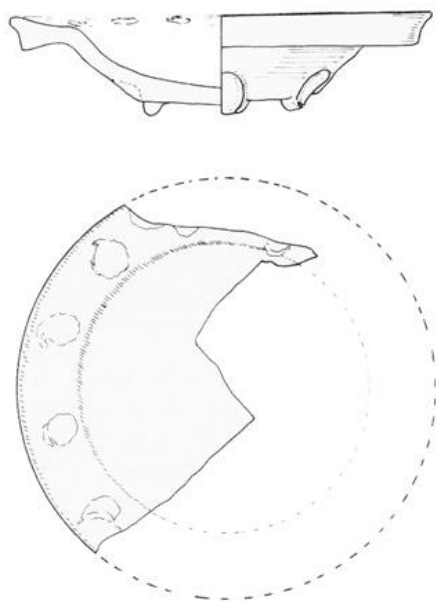
- a) Binnen de oude muurresten bevond zich nog een laagje afval van precies één steen dik. De scherven die hieruit kwamen vormden een datering van de tijd, waarin de oude put voor het laatst in gebruik was geweest nl.: het begin van de 16de eeuw.
- b) Midden op de lange zijde in de Draeck had men voor het laatst de put gebruikt in het tweede kwart van de 18de eeuw.
- c) Enkele voorwerpen wijken wat datering betreft af van de hoofdgroepen. Een majolica portretschotel dateert uit het einde van de 16de eeuw en lag in de put ook apart van de andere vondsten, plat op de bodem van de nieuwe put. Twee 'delfts' blauwe schotels zijn te dateren in het vierde kwart van de 17e eeuw.

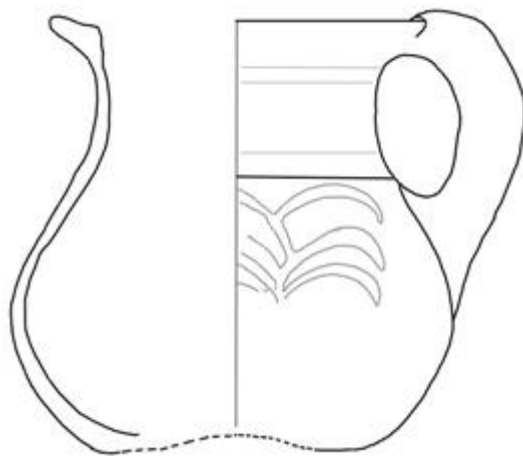
Afb 29 De twee typen stortputten, die in Bergen op Zoom het meest worden aangetroffen. Links de rondput met koepelgewelf, rechts de rechthoekige put met tongewelf. In het gewelf zitten twee openingen, de ene opening dient als inlaat van het afval via de stortkoker, de andere, het zgn. mangat, voor het legen van de put.

De oudste vondsten

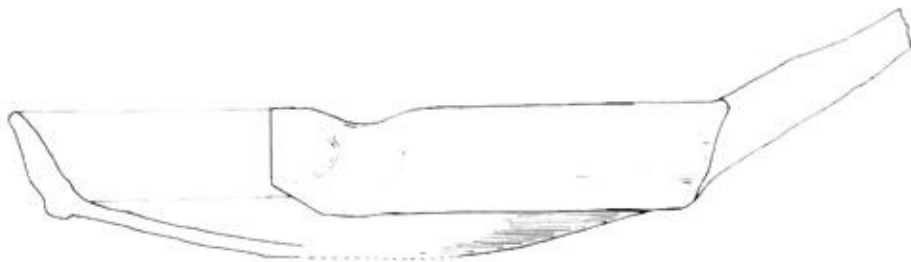
Van de oudste voorwerpen zijn er slechts drie te reconstrueren. Alle drie zijn ze gemaakt in Bergen op Zoom en wel in een tijd dat de stad een redelijke welvaart beleefde. In economisch gunstige perioden zien we het gebruiks aardewerk altijd wat luxer worden. Dit uitte zich in het gebruik van decoraties, zelfs op zeer eenvoudige gebruiksvoorwerpen. Versieringen betekende immers meer werk voor de pottenbakker en meer werk verhoogde de kostprijs. In slechte tijden moest iedere duit verantwoord zijn en had men geen geld over voor iets dat naar onnodige overdaad zweemde.

Afb. 31 (zout?)schaaltje;
h: 2.5 cm,; Ø 11.5 cm.

Afb. 32 kamerpot;
h: 14.5 cm , Ø 15 cm.

Afb. 33 steelpan; h: 5.5 cm ; Ø 26 cm.

De 17de eeuwse vondsten

1. Bergen op Zooms aardewerk

Rond 1620 maakte het pottenbakkersbedrijf in Bergen op Zoom een moeilijke tijd door, afgezien dan nog van de algehele politieke situatie.

Vele nieuwe inwoners van de stad vestigden zich als potmakers, dikwijf nadat zij ontslagen waren uit de krijgsdienst.

De vakbekwaamheid van de nieuwkomers was dikwijls niet best, zodat het gilde van de pottenbakkers in 1626 besloot om een meesterproef in te stellen. Deze proef gold voor eenieder die zelfstandig het ambacht wilde uitoefenen.

De Bergse potten in deze put laten weinig zien van de strubbelingen binnen het 'potmakers ambagt'. Het zijn de normale voorbeelden van de vormen, die in het tweede

Afb 35 grape; h: 14 cm </> 16.5 cm.

Afb 36 steelpan; h; 10 cm op: 18 cm.

kwart van de 17de eeuw hier ter plaatse gemaakt werden. Het betreft dan ook voornamelijk potten die iets met vuur te maken hadden.

Kookpotten (grapes) en

steelpannen, die aan de buitenzijde verhit werden; een komfoor waar het vuur binnenin gloeide.

Niet-vuurgaande waar wordt gevonden in de vorm van schotels en paptesten.

Afb. 37 komfoor; h: 9.5 cm Ø 21.5 cm.

Afb 38 grape; h: 16.5 cm Ø 20.5 cm.

2. ander aardewerk

Op 12 april 1627 was er onrust bij dekens en gezworenen van het 'potmakersambagt'.

Pieter Henricksz. van der Heyden, van beroep 'horlogiemaker', verkocht potten die afkomstig waren uit Gouda. Hij handelde daarmee tegen de belangen van de plaatselijke pottenbakkers en tegen de verordeningen m.b.t. de verkoop van aardewerk.

De reactie volgde snel, middels een verbod op de verkoop van potten uit den vreemde, zoals 'Goudse, Hollandse, Hesselse en Oosterse, tenzij men lid was van het 'potrnakersambagt'. In de onderhavige putvondst treft men alle vier de genoemde aardewerksoorten aan.

a. Het 'Hessels' goed

Dit is gemaakt in het stadje Wanfried aan de Werra in Hessen Duitsland, vanuit Bergen op Zoom gerekend, ongeveer 450 km naar het oosten.

Tussen ong. 1590 en ong. 1625

werden in deze plaats grote hoeveelheden rijkversierde voorwerpen gemaakt en uitgevoerd naar Nederland, België, Engeland en Skandinavië. Zelfs in Noord-Amerika zijn voorwerpen uit Wanfried gevonden.

De aanvoer van het Hessische potgoed was de Bergse potmakers reeds in 1589 een doorn in het oog.

De productietechniek van dit aardewerk leek veel op de Bergen op Zoomse werkmethode.

De Wanfried potten waren van roodbakkende klei. De versieringen werden aangebracht met witte klei (z.g. ringeloortechniek), waarna dit alles overtrokken werd met een transparant gelig loodglazuur. Meestal werden hele details afgewerkt met een groene kleur, die ontstond door toevoeging van koper aan het glazuur.

Het geheel werd in één keer gebakken bij een temperatuur van 900-1000 graden Celsius.

Afb 39 pap test; h: 7 cm Ø: 15 cm.

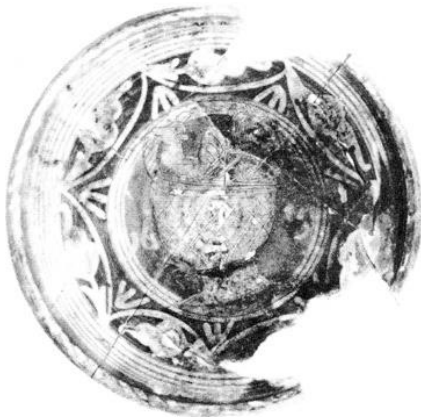
schotel; h: 3.5 cm Ø: 18.5 cm. 40

b. Het 'Oosters' goed

Hiermee werd bedoeld aardewerk uit het Rijnland. De productietechniek week volledig af van de in Bergen op Zoom gebruikelijke.

De kleisoorten, die in grote productiecentra als Siegburg, Raeren, Keulen, of Langerwehe werden verwerkt, varieerden in kleur van wit tot donkergrijs. De baktemperatuur in de oven bedroeg 1200 graden tot 1250 graden Celsius.

Tijdens het bakken werd zout in de oven gestrooid. De dampen die daardoor ontstonden, sloegen neer op het oppervlak van de potten, waar een harde glanzende glaslaag gevormd werd; het zoutglazuur. Het grootste deel van de productie van dit zg. grès of steengoed bestond uit drinkgerei.

Afb 41 schotel met afbeelding van een mand waarin een haan en een kip. Gedateerd 1619.
h: 4.5 cm Ø: 23 cm.

Afb 42 schaalte; h: 4 cm Ø: 11.5 cm.

Afb 43 schotel; h: 5 cm Ø: 32 cm.

Afb 44 baardmankruik; h: 13.5 cm Ø: 9.5 cm.

c. Het 'Gouds en Hollands' goed

Het aardewerk dat door beurtschippers vanuit het noorden naar Bergen op Zoom gebracht werd is te verdelen in twee soorten:

Het rode aardewerk met loodglazuur

Dikwijls uitbundig versierd, met allerlei figuren in geel en groen. Technisch gezien leek dit materiaal veel op het Bergse product. Over de plaatsen van vervaardiging van deze keramiek is tot nu toe vrij weinig bekend.

De 'majolica'

Dit soort aardewerk was volkomen verschillend van het Bergse. Beknopt weergegeven ging de vervaardiging als volgt:

Uit klei werd een voorwerp gevormd; daarna gedroogd en gebakken. Vervolgens werd er een laag wit ondoorzichtig 'tinglazuur' op aangebracht.

Op dit witte vlak konden beschilderingen worden aangebracht in de kleuren blauw, geel, groen, oranje en paars. Over dit alles heen kwam dan weer een laag doorschijnend loodglazuur. Daarna werd het voorwerp voor de tweede maal gebakken.

Deze techniek werd in het begin van de 16de eeuw door Italiaanse pottenbakkers in Antwerpen geïntroduceerd. Tussen 1517 en 1540 bestond er ook in Bergen op Zoom een bedrijf, waar een pottenbakker, genaamd Lucas Raymondsz., majolica of zoals het men ook noemde: 'geleyerswerck', maakte. Het is echter bij dit ene bedrijf gebleven. Een soort majolica die bij iedereen nog bekend is, is het zg. Delfts blauw.

Afb 45 papkom of paptest;
h: 7.5 cm Ø: 14.5 cm.

Afb 46 papkom of paptest;
h: 7.5 cm Ø: 14 cm.

Afb 47 papkom of pap test;
h: 7 cm Ø: 15 cm.

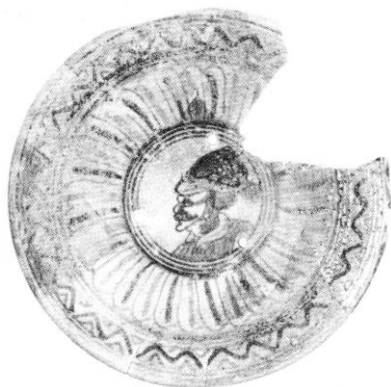
Afb 48 papkom of paptest;
h: 7.5 cm Ø: 16 cm.

Afb 49 roomtest; h: 14.5 cm Ø: 17.5 cm
gezien de kleur van het baksel en het
glazuur, komt deze roomtest samen met
papkomen op de afbeeldingen 45-48
uit dezelfde productieplaats.

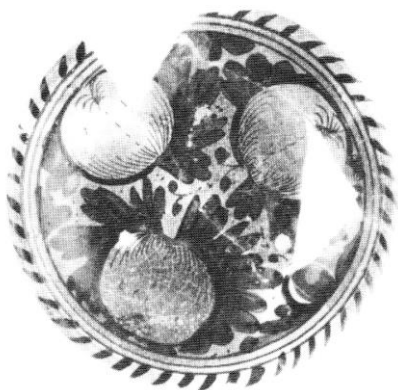
Afb 50 grape; h: 12 cm Ø: 12 cm
dit voorwerp met een groene
binnenzijde heeft wel een Noord-
nederlands karakter, maar wijkt
duidelijk af van de voorgaande
potten.

Afb 51 schotel; h: 5.5 cm Ø: 29 cm
helaas hebben de grondzuren de
kleuren van deze zeldzame
portretschotel nogal aangetast.

Afb 52 schotel; h: 3 cm Ø: 19 cm.

Afb 53 schotel; h: 3 cm Ø: 19 cm.
de decoratie van dit voorwerp is
alleen in blauw uitgevoerd.

Afb 54 schaal; h: 6 cm Ø: 20.5 cm.

Afb 55 schotel; h: 3.5 cm f 20 cm.

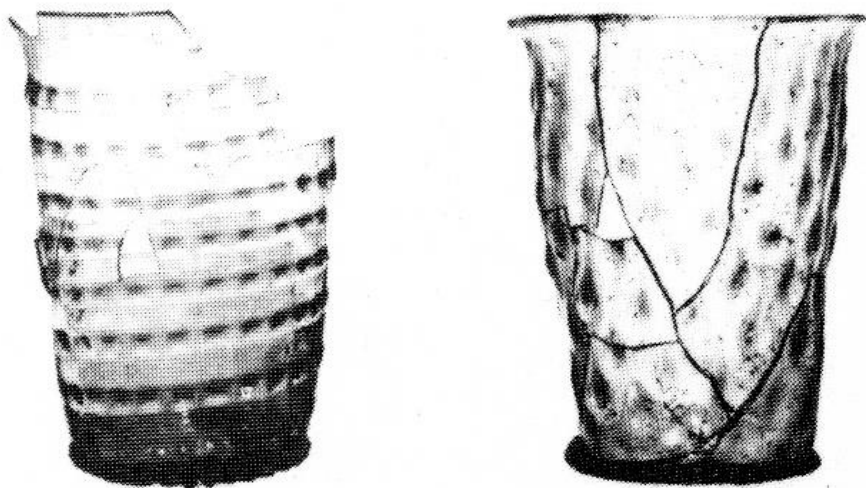

Afb 56 schotel; h: 3 cm f 19 cm.

Glas en been

Vele steden in de Nederlanden hadden kleine glasindustrieën binnen hun muren. Het is echter onmogelijk om na te gaan waar bepaalde glasproducten werden gemaakt. Gegevens over glasblazerijen in Bergen op Zoom zijn tot nu toe niet gevonden ¹²). Wel komen bij opgravingen regelmatig de producten van de glasblazers te voorschijn. Ook in deze put treffen we fragmenten van een twintigtal vroeg 17e eeuwse glazen aan. Slecht twee waren er te reconstrueren.

Een opvallende vondst is een fluitje en een dominosteen, beide van been. Waarschijnlijk zijn het stukjes kinderspeelgoed. Het uiteinde van het fluitje verloopt in een platte tangvorm met aan de basis een gaatje waar een koordje door kan. Op het voorwerp zijn sporen die wijzen op oorspronkelijke koperen ornamenten. Ondanks de hoge ouderdom functioneert de fluit nog uitstekend.

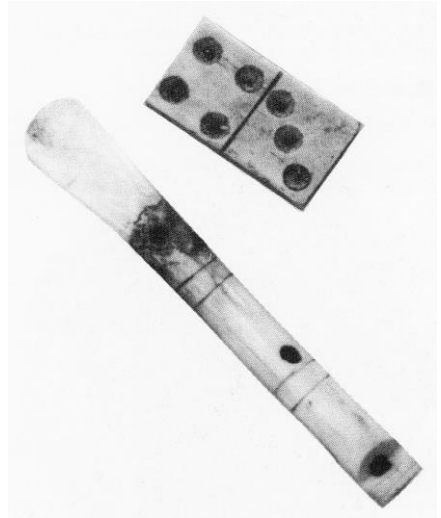
Afb 57 drinkglazen; links h: 9 cm Ø 7 cm, rechts h: 9 cm Ø: ?

¹² Opm: zie ook Gieles F, [Waterschans 1968-3 p. 75 ev](#) en

Gieles F: Een glasvondst te Bergen op Zoom. In: Brabants Heem, 1980 nr.2 p.66

Twee 'vergeten' schotels

Twee schotels uit de vondst vallen wat men kan noemen tussen kaai en schip. Ze behoren noch bij de serie uit de vroege 17e eeuw, noch bij de serie uit de 18e eeuw. Het betreft hier een grote schotel met blauwe beschildering, die in het laatste kwart van de 17e eeuw in Frankfurt is gemaakt en een kleine schotel uit dezelfde periode in Delfts blauw. In het midden is een 'haasje' geschilderd met er omheen een rand met een zogenaamd 'Wan-Li'-decor. Het bordje maakt een oudere indruk, maar de vorm duidt op het laatste kwart van de 17e eeuw. Waarschijnlijk zijn deze voorwerpen vergeten bij het schoonmaken van de put in de 18e eeuw, vlak voordat men er weer afval in is gaan gooien.

Afb 58 twee benen voorwerpen:
fluitje, lang 11 cm en
dominosteen, afmeting 4 x 2.3 cm.

Afb 59 schotel; h: 5 cm , cm Ø: 32.5 cm.

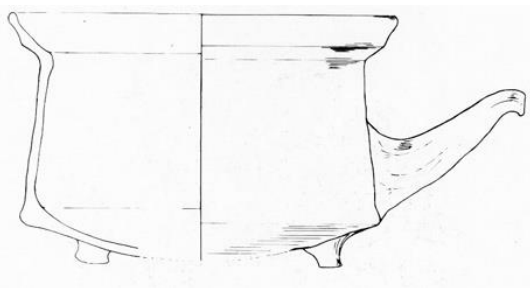

Afb 60 schotel; h: 3 cm cm Ø: 14 cm

De 18e eeuwse vondsten

1. Bergen op Zooms aardewerk

In 1695 werden door het bestuur van het 'potmakers-ambagt' maatregelen genomen en concurrentievervalsing te voorkomen. Eén van de nieuwe regels was het vaststellen van uniforme maten en vormen, die dus golden voor alle pottenbakkers in Bergen op Zoom.

Afb 61 kromsteelpaen; h: 15 cm cm Ø: 23 cm.

Langzamerhand begonnen de vormen van de potten grondig te veranderen. De meest gebruikte kookpotten hadden tot dan toe een model dat terug te voeren is op de bol als grondvorm. Nu kwam als grondvorm de cylinder naar voren. In deze hele serie zit slechts één pot die deze 'moderne' vorm heeft. Jammer genoeg ontbreken juist van deze pot te veel stukken, zodat met een reconstructie moet worden volstaan.

Het ontbreken van grotere kookpotten is opvallend. Het is goed mogelijk dat de bewoners van de Draeck, die toch wel tot de meer gegoede lieden behoorden, kookten in metalen pannen.

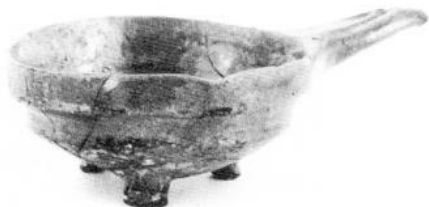
Een zeldzame vondst was het aardewerk bakje met koperen hengel. Het is een kraanemmertje, dat aan de kraan gehangen, als lekbakje fungeerde.

Afb 62 grape; h: 13 cm Ø: 14 cm

Afb 64 doofpot; h: 26 cm Ø: 29 cm

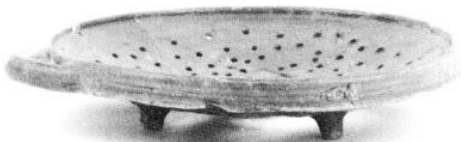
Afb 63 steelpan; h: 8 cm cm Ø 16 cm.

Afb 65 stooftest; h: 9.5 cm Ø 15 x 14 cm.

Afb 66 kan; h: 20.5 cm Ø 10.5 cm.

Afb 67 vergiet of 'stremijn'; h: 7 cm Ø : 36 cm.

Afb 68 vergiet; h: 9.5 cm Ø 25 cm.

2. Ander aardewerk

In de loop van de 17e en begin van de 18e eeuw was de majolicafabricage bijna geheel in Delft geconcentreerd. Zo sterk zelfs dat het woord 'Delfts' een begrip geworden is.

In deze vondst zit vrij veel van dit aardewerk. Vooral de grote hoeveelheid witte onversierde borden, in totaal zo'n 40 stuks, is imponerend.

Uit het Neder-Rijnse gebied komt de grote schotel met het jaartal 1731.

Centrum van productie was het plaatsje Issum.

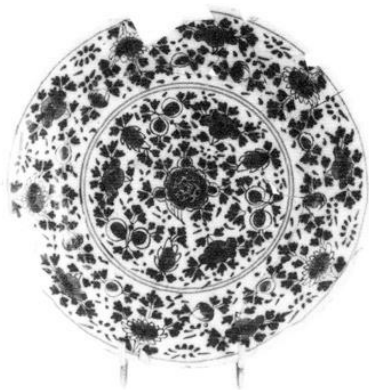
Uit het verre China importeerde men porselein. In de put zijn enkele kopjes en schoteltjes gevonden. Het behoorde tot de goedkopere soort porselein dat naar Europa werd verscheept. De voorzien is van een eenvoudige beschildering in blauw.

Afb 69 kraanemmertje;
h: 6.5 cm Ø : 25 cm.

Afb 70 twee 'Delftse' kommen,
links: h: 8 cm Ø : 15 cm. rechts: h: 7cm Ø: 15.5cm.

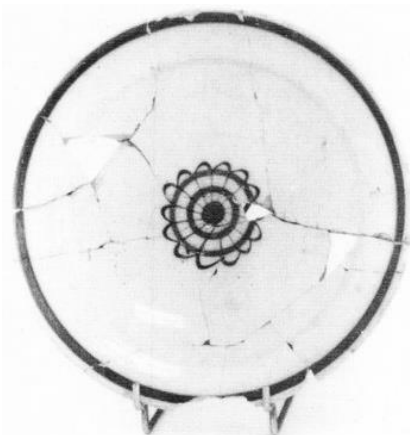
Afb 71 schotel; h: 2 cm Ø: 27.5 cm.

Afb 72 schotel; h: 3 cm Ø: 19.5 cm.

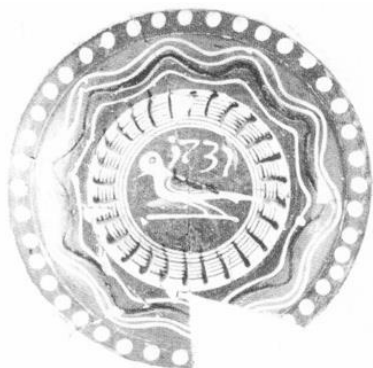

Afb 73 schotels; h: 2.5 cm Ø: 15.5 cm.

Afb 74 schotel; h: 3.5 cm Ø: 22.5 cm.

Van deze 'sterschotels' is er een
tiental in de put terecht gekomen.

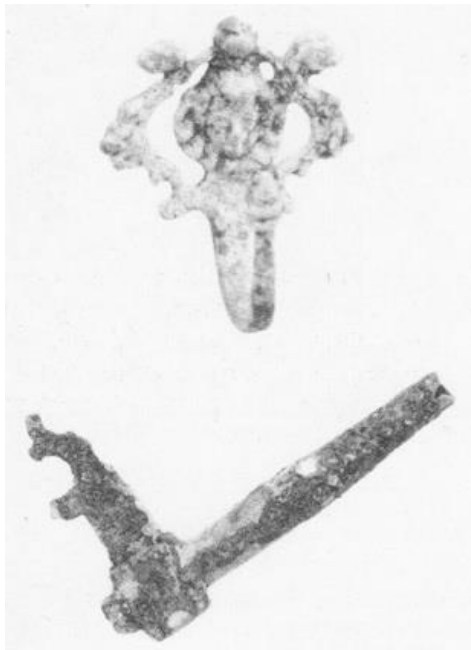

Afb 76 schotel; h: 5 cm Ø: 42 cm

Gedateerd 1731.

Afb 75 het Delfts aardewerk uit de vondst, in gebruik gedurende het tweede kwart van de 18de eeuw.

Afb 78 twee koperen voorwerpjes,
boven: kleeftaak, lang 6 cm,
onder: kraan, lang 7.5 cm.

Een patacon

De meeste voorwerpen uit de vondst hadden een echte gebruiks-functie. Een uitzondering daarop vormt een kleine pijpvaardens plaquette met een doorsnede van 7 cm en in reliëf een afbeelding van twee druiventrossen met bladeren. Het is een zg. 'patacon'. De naam is ontleend aan het grootste zilveren muntstuk in de Spaanse tijd. Deze patacons dienden als versiering op koeken die ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen of feestdagen gebakken werden.

Koperen voorwerpjes

Geheel metalen voorwerpen zijn er in de put slechts drie gevonden. Eén daarvan, een koperen munt, bleek totaal verteerd te zijn. De twee anderen, een koperen kraan, waaraan mogelijk het afgebeelde lekbakje gehangen heeft en een koperen kleeërhaak verkeren nog in een redelijke staat.

Afb 77 patacon; Ø: 7 cm.

Pijpen als dateringsmiddel

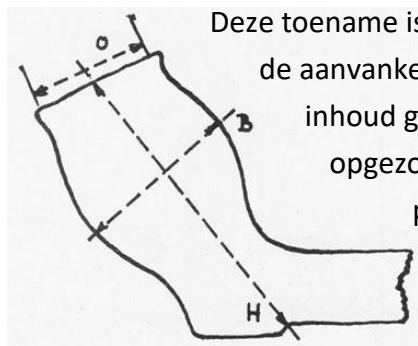
G.J.M. Franken

Naast het aardewerk en het glas aandacht voor een ander deel van de vondsten, namelijk de pijpen. Pijpen vervullen een belangrijke rol bij opgravingen, ze kunnen immers als gids dienen bij opgravingen uit de periode na ong. 1600.

Dit laatste danken zij voornamelijk aan het feit dat ze vrij nauwkeurig te dateren zijn. Met vrij nauwkeurig bedoel ik binnen een marge van 10 jaar.

De methode die gebruikt is om de pijpjes uit deze vondst te dateren, is grotendeels ontwikkeld door F.H.W. Friederich. De volledige methode is gepubliceerd in de reeks monografiën van de [Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland](#) (A.W.N.) als no. 2 onder de titel '[pijpelogie](#)'. Friederich maakt gebruik van het product van drie basis-maten, te weten de hoogte van de kop, gemeten van direct achter de hiel tot de kopopening (H), de grootste breedte van de kop (B) en de diameter van de kopopening (O).

HxBxO in kubieke milimeters uitgedrukt, geeft een globale indruk van de inhoud van de kop. Deze is in de loop der tijd steeds groter geworden.

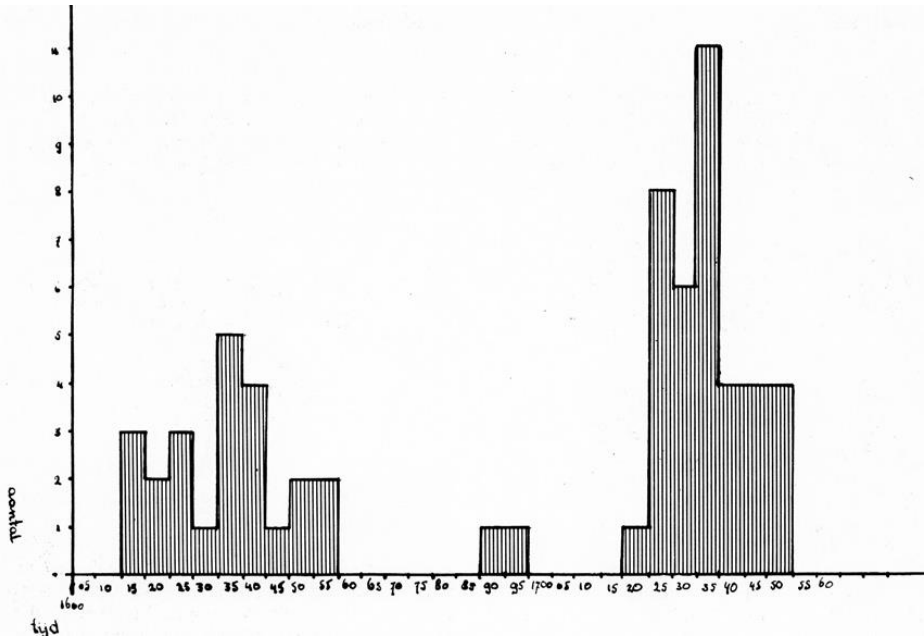

Deze toename is omgekeerd evenredig met de prijs van de aanvankelijk zeer dure Virginia tabakken. Als de inhoud gevonden is kan deze eenvoudig worden opgezocht in een tabel waarbij het corresponderende jaartal vermeld staat.

Uit de put achter Draeck en Scherminckel kwamen in totaal 89 kopjes en een groot aantal stukken steel te voorschijn. Van deze 89

Afb 79 Het product HxBxO in kubieke milimeter uitgedrukt, als dateringsmiddel voor pijpen.

pijpekoppen was ongeveer 75 procent meetbaar. De resultaten van de metingen zijn in de hieronderstaande grafiek uitgedrukt. Bekijken wij deze grafiek dan zien we dat er drie perioden zijn geweest, gedurende welke de put in gebruik was, n.l. van ong. 1615 tot ong. 1655, van ong. 1690 tot ong. 1695 en van ong. 1720 tot ong. 1750.

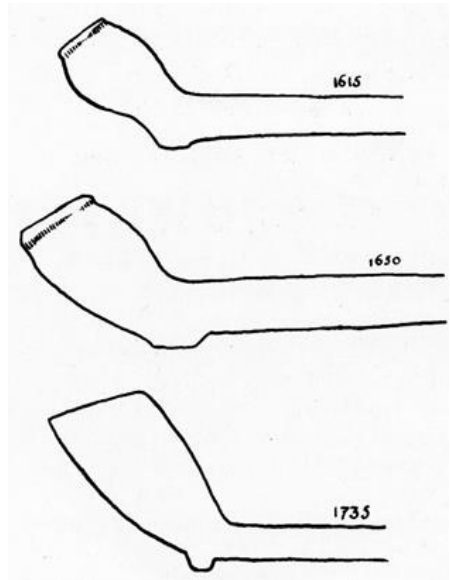
Afb 80 De aantallen gevonden pijpen uitgesplitst naar dateringen volgens de HxBxO methode

Vormen

De pijpen uit de eerste en tweede periode hebben als kenmerk wat ik zal noemen de rondbuikige vorm. Vooral in het midden van de 17de eeuw is de inhoud van de pijpekop veel groter geworden. De rondbuikige pijp is gehandhaafd tot ongeveer 1720, waarna rechttere typen pijp in zwang kwamen.

Een aantal kopjes uit de vondst droegen eenvoudige versieringen zoals Tudorroosjes, een enkele versiering op de zijkant en natuurlijk de vrij

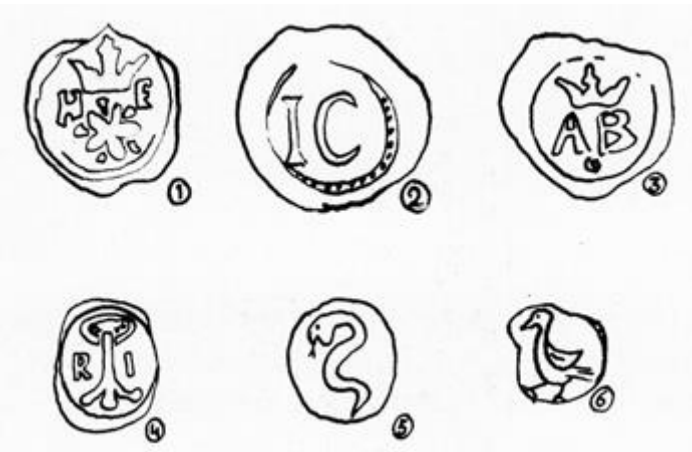
algemene hielmerken. Omdat deze versieringen vaak lange tijd werden gehandhaafd is het dateren aan de hand hiervan een moeilijke zaak.

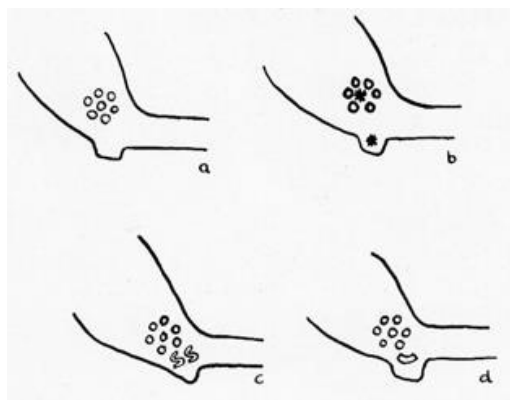
Afb 81 Drie pijpekoppen uit de vondst. 1615 – 1650 – 1735. De inhoud neemt in de loop van de tijd sterk toe. De vorm verloopt van rondbuikig naar recht.

Hielmerken

De hielmerken kunnen worden onderverdeeld in beeld-, letter-en cijfermerken. Alle drie de merktypes komen we tegen in onze vondst. De pijpen uit de periode 1720-1750 bezitten geen hielmerk.

Afb 82 Hielmerkjes. De nrs. 1-3 zijn uit de periode 1615-1655. De nrs. 4-6 uit de periode 1690-1695.

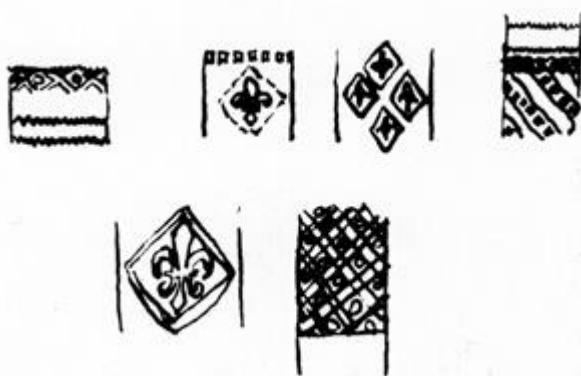
Afb 83 De Tudorroos als versiering boven de hiel.

- a gewone tudorroos
- b roos met als hart een ster. Dit motief komt terug op de hiel
- c roos met SS op de hiel (misschien initialen van de maker)
- d roos met op de hiel een kleine versiering die aan de letter C doet denken

Versieringen boven de hiel

Een groot aantal van de pijpen is voorzien van een tudorroos als versiering even boven de hiel. Deze versiering domineert sterk door de kwantiteit.

De Tudorroos komt in vele varianten voor, met en zonder kelkbladeren en vier-, vijf-, zes-, zevenbladig. In deze vondst werden alleen zesbladige rozen gevonden, soms gecombineerd met een kleine versiering op de hiel.

Afb 84 Steelversieringen.

Steeleversieringen

Niet alleen de kop werd versierd, ook kunnen er motieven op de steel voorkomen. Een veel gebruikt motief is hier de fleur de lis, maar ook komen er abstracte bandfiguren voor. zelfs gekroond is hij te vinden.

Tot slot nog één opmerking

Nog te vaak worden pijpekoppen bij bodemvondsten op de aardehoop teruggeworpen. Dan vergeet men echter dat juist die 'sigarettenvloetjes' van vroeger een uitstekend middel zijn om andere vondsten te dateren.

voorjaar 1976

Aantekeningen

Geraadpleegde literatuur

J. Pieters

De patacons of schildekens onzer nieuwjaarskoeken. In *Ars Folklorica Belgica*.
Antwerpen 1949

C. Sloomans, L. Weijs, C. van de Watering.

Tussen Hete Vuren, I en II. 'Geschiedenis van het potmakersambacht te
Bergen op Zoom 1400-1925. Tilburg 1970

W. van Ham

De gezondheidszorg in Bergen op Zoom. In *Jaarboek De Gulden Roos*
Roosendaal 1970. -Costumen en Usantiën der Stad Bergen op ten Zoom.
Bergen op Zoom 1628

Meisterwerke hessischer Töpferkunst.

Katalog der Staatliche Kunstsammlungen Kassel. Kassel 1974

J.G. Hurst, D.S. Neal and H.J. v. Beuningen. North Holland Slipware. In
Rotterdam papers II. Rotterdam 1975

D.F. Lunsingh Scheurleer Delfts Blauw
Bussum 1975

-Dingeman Korf

Majolica

Bussum